

UDK: 929 Tresić Pavičić, A.
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 18. IX. 1996.

Ante Tresić Pavičić i njegova rana pravaška iskustva

STJEPAN MATKOVIĆ
Hrvatski institut za povijest, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor se bavi ranim razdobljem života Ante Tresića Pavičića, poznatog književnika i političara. Članak prati Tresićevo političko formiranje i djelovanje tijekom druge polovice devdesetih godina 19. i početkom 20. stoljeća. Posebno su istražene njegove veze s pravaškim pokretom, koji je u to vrijeme doživio unutarnje previranje. Autor obrađuje uske dodire Tresića sa Čistom strankom prava čiji je bio visoko rangirani član sve do 1899. godine, kada je došlo do trajnoga raskida veza s frankovačkim krugom. Uz to analizira i dvogodišnje (1899.-1901.) Tresićeve odnose s drugim pravaškim krilom – domovinašima, to jest maticom Stranke prava. Rad je utemeljen na istraživanju njegove bogate rukopisne ostavštine Tresića koja je sačuvana u zagrebačkim arhivima, te analizi i interpretaciji onodobnih novina i revija.

Uvod

Do sada se zanimanje istraživača za Antu Tresića Pavičića uglavnom ograničavalo na njegove književne aktivnosti. Njegov opus detaljno je predstavljen i analiziran u raznolikim povijestima hrvatske književnosti.¹ Suprotno tome, u historiografiji ne postoji cjelovito biografsko djelo koje bi s više aspekata analiziralo, više nego zanimljiv, Tresićev politički lik. Kontroverznost njegove intelektualne karijere kao da mu je umanjila historiografsku reputaciju i doprinijela njegovu zapuštanju u istraživanjima povjesničara. Veliku pomoć pri analizi Tresićeva opusa omogućuje nam njegova izuzetno bogata rukopisna ostavština.² Na taj način Tresić je, za razliku od mnogih drugih poznatih figura hrvatske povijesti, ostavio pokoljenjima dovoljno materijala za proučavanje njegova životopisa. Bez brojnih pisama i bilježaka preostali bi nam samo govori, uvodnici, brošure i polemike koji ne mogu istaknuti pojedine ljudske osobine.

¹ Posljednji u nizu jest zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 1993. u Splitu »Književno djelo Ante Tresića Pavičića« (dalje Književno djelo ATP), Književni krug, Split, 1995.

² U ovom radu korištena je Tresićeva korespondencija iz Hrvatskog državnog arhiva (HDA) u Zagrebu, te Rukopisna zbirka Nacionalne i sveučilišne biblioteke (NSB) u Zagrebu. Dio Tresićeve ostavštine je i u Povijesnom arhivu Splita.

U posljednje vrijeme pojavila su se dva rada koja obrađuju Tresićev razvoj. Pionirsko djelo Maje Galić »Hrvatske prilike u dopisivanju Ante Tresića Pavičića« (izdanje Matice hrvatske, Split, 1995.) upravo koristi Tresićevu korespondenciju s brojnim uglednicima javnoga života i time ukazuje na njegovu važnu ulogu u kulturnopolitičkom životu Hrvatske. Selektivan izbor tiskanih pisama potvrđuje kontroverznu Tresićevu političku karijeru koja je oscilirala između starčevićanstva i unitarnog jugoslavenstva. Koristan je i članak povjesničara Ive Petrinovića »Politički nazor i djelovanje Ante Tresića Pavičića« koji na sažet i pregledan način analizira dugotrajni Tresićev razvojni put i nudi objašnjenja za njegova političko-stranačka »krivudanja«. ³ Taj prilog sukladno prati osobno Tresićevo izgrađivanje i tendencije hrvatskog političkog razvoja.

U ovome radu težište istraživanja postavljeno je na Tresićevo rano pravaško razdoblje koje se odvija od kraja prošloga stoljeća pa do njegovog naprasnog odlaska iz Stranke prava/domovinaškog krila (1901.). Prije svega članak prati razvoj i sudbinu intelektualca unutar nacionalne zajednice, njegovo osobno shvaćanje aktualnih problema društva i adaptiranje na političko-stranački život. Sav taj razvoj odvijao se u vremenu krize hrvatske oporbe, i pravaške i obzoraške, koja je teško pronalazila načine za suprotstavljanje nosiocima dualističkog sustava. Tresićev primjer ukazuje na niz problema. Društveni položaj slobodnog intelektualca, ukla-panje pripadnika raznih hrvatskih pokrajina u život matice nacionalnog života i način komuniciranja između raznih političkih grupacija samo su neki od tematskih problema koji izvire iz proučavanja Tresićeva života. U užem političkom smislu Tresić ocrta i svu težinu unutarpravaških trzavica toga doba.

*Tresićevo djelovanje početkom devedesetih godina:
U potrazi za političkim identitetom*

A. Tresić Pavičić (Vrbanj/Hvar, 10. VII. 1867. – Split, 27. X. 1949.) pripadao je nizu uglednih hrvatskih intelektualca koji su neprekidno tražili vlastiti politički izraz. Ispunjen zanosima za prava hrvatskoga naroda, svoju javnu promociju doživio je pišući brojne pjesme i drame s povijesno-domoljubnim motivima. Tresić se nije zadovoljio isključivim posvećenjem književnosti pa se uključio i u aktivni politički život. Tomu u prilog išla je i izražena uznemirenost tadašnje mladeži koja je tražila načina da izrazi svoje poglede na život u vremenu kada su se sve više tražile promjene. Tipično je za tadašnja pokoljenja da su bila vrlo politizirana, ali bez formiranja zajedničkih stavova. Stvorene su divergentne grupe koje su često bile u neprijateljskim odnosima, a bilo je i mnogo pojedinaca koji su se nastojali razlikovati od svake od tih grupa.

Još za studiranja filozofije na Sveučilištu u Beču Tresić je dosta vremena posvećivao politici. ⁴ Nakon završetka studija (1892.) – doktorirao s temom

³ Članak je objavljen u spomenutom zborniku Književno djelo ATP, 167.–186.

⁴ Antun Radić je pisao 26. I. 1892. svome bratu Stjepanu iz Beča: »...bilo je nešto, dok mene nije bilo u Beču: pjesnik Tresić potukao se na sablje s jednim drugim rad naše politike. S njim sam neki dan debatirao u kavani jedva se nakako pogodismo«. Vidi: Bogdan Krizman, *Korespondencija Stjepana Radića*, knj. 1., Zagreb, 1972., 87. Tresić je 1893. objavio malo zapaženi roman »Izgubljeni ljudi« koji se bavio opisom života hrvatskih studenata u Beču. Roman je objavljen u pravaškoj reviji *Prosvjeta* čiji je urednik bio Fran Folnegović, jedan od vodećih pravaških političara i član Matice hrvatske.

»Kritičko razmatranje Leibnitzova determinizma« – privremeno se je povratio u rodnu Dalmaciju i započeo s aktivnom kulturnopolitičkom karijerom. Svoj razvoj nije usko povezao s Dalmacijom, nego se nastojao uključiti u politički i društveni život Banske Hrvatske. Stoga već početkom devedesetih godina prošloga vijeka nalazimo mnogo njegovih radova u raznim banovinskim časopisima. Istodobno, politička su ga uvjerenja otprije dovela u redove simpatizera pravaštva koje je tada još uvijek bilo jedinstveno ali s naznakama budućeg unutar-njeg previranja.

Jeđan od prvih Tresićevih javnih istupa u prilog pravaštva bio je govor na zboru mladeži u slavu hrvatskih mučenika Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana. Obilježavanje zrinsko-frankopanskog kulta bilo je vezano uz pravaške nazore o otporu protiv stranih gospodara. Zbog toga je okupljanje na dan pogibije »urotnika« imalo i suvremene reperkusije. Mnogi pravaški mladići htjeli su tom prilikom pokazati razvijenost nacionalne svijesti. Među njima bio je i Tresić, tada još student, pri čemu je vrlo otvoreno osudio »magjarone« i »obzoraše« kao unutarnje krivce za loše stanje hrvatske nacije. Za potonje je rekao da »šire sa svojim organom [list *Obzor*] nekakva načela tolerantnosti, koja su po nas ubitačna, i zagovaraju nekakvu slogu srbstva i hrvatstva, u koju sami nevjeruju; pa pišu takovim prezirom o onih ljudih, koji su jedini zatočnici pravog rodoljublja, i navaljujuć na njihove osobe škode i ubijaju princip«. ⁵ Prema mladomc Tresiću, »obzoraši« nisu razvili osjećaje za hrvatske nacionalne vrijednosti iako su u rukama držali važne institucije. Tako on u istom govoru tumači da *Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti* samo »mračí svietu pojmove o nama, o našoj veličini i budućnosti. A naš krasni jezik, u ime one sloge u koju, kako već rekoh ne vjeruje, zove ga srbsko-hrvatskim, pa prodaje svietu prvi slučaj neizrecive gluposti, da dva mogu biti jedno, ili jedno dva«. ⁶ Očito da je za mladog nezadovoljnika upravo pravaška ideologija sa svojom sklonošću prema radikalizmu bila najpogodniji okvir za izražavanje političkih misli i protestiranje protiv glavnih nositelja građanskog života u Hrvatskoj.

Unatoč neospornoj sklonosti prema pravaštvu, mnoga je djela Tresić objavljivao i u časopisima drugačije političko-kulturne orijentacije. Prije svega, njegove pjesme u *Vienacu*, listu Matice hrvatske, odudarale su od klasičnih pravaških odrednica o ideji hrvatske nezavisnosti. Ta je lirika nosila u sebi nacionalno-političke poruke koje su više odgovarale političkoj filozofiji strossmayerovske Narodne neodvisne stranke. Pjesma posvećena Franji Račkome tako na primjer donosi usklik: »Spasi Hrvatsku, Bože, Jugoslavene sjedini!« ili pak slavenofilsku poruku »... da se ne uguši budućnost hrvatskoga puka, Hrvatska treba Slaviji i vječitom Rimu«. ⁷

Sve to pokazuje da je Tresić poput mnogih književnika neprekidno bio u potrazi za životnim izborom. Još od prvih dana pokušavao je pronaći odgovarajući suodnos između umjetničkog izraza i političkih stavova. U tom početnom razdoblju možda i nije čudno što je varirao u svojem stvaralaštvu. Pravaštvo je s tradicijom steklišta bilo vrlo primamljivo za mlade intelektualce koji su htjeli

⁵ »Govor A. Tresića Pavičića na komersu u slavu Zrinjskog i Frankopana«, *Hrvatska*, br. 101, 1891.

⁶ Isto.

⁷ A. Tresić Pavičić, »Rački«, *Vienac* br. 7 (17. II. 1894.)

energičnim stilom iskazati svoja mišljenja. S druge strane, pisati za časopise koji su uglavnom bili pod patronatom strossmayerovskog kruga značilo je stjecanje ugleda u užim stručnijim krugovima i postajanje članom visoke hrvatske kulture. Tražeći svoje mjesto pod suncem Tresić je tako nastojao ostati u dodiru s objema stranama.

Tijekom 1893. godine nailazimo na Tresićeve članke u pravaškom dnevniku *Hrvatska* čiji je tadašnji urednik bio Martin Lovrenčević. Escj »Macchiavelli i macchiavellizam« dao je pokazatelje Tresićeva intelektualnog razmišljanja. Taj je ogled izazvao kratku unutarstranačku polemiku u *Hrvatskoj* kada je Cvjetko Gruber napisao da je Tresić krenuo pogrešnom stazom slijedeći ideje koje »iznevjeruju načela kršćanskoga morala«. ⁸ Gruber je ustvari potaknuo važna pitanja o načinu i metodama ostvarivanja političkih probitaka. To je ustvari pitanje do koje granice sežu interesi domovine ili nacije a da ne budu povrijeđeni etički principi. Dakako, Gruber je odbacio Machiavellija kao uzor koji treba slijediti jer je upravo pisac znamenitog »Vladara« odobravao upotrebu nemoralnih sredstava u korist vlastite političke zajednice. Tresić je uzvratilo. Za njega je pak glavno pitanje – »kako se vladati u slučaju kada se zna da se dobrim sredstvima ne može postići dobar cilj?« ⁹ Pozivajući se na ljudski razum, poznati odnos J. J. Rousseaua prema tiranima, ali i dijelove Svetoga pisma kao izvora kršćanskoga morala, Tresić je ustrajao na tezi da je upravo Machiavelli pokazao kako treba kazniti one koji povređuju »pravice naroda i one koji svojevolumno sužuju slobodu volje podanika«. Dakle, silom valja suzbijati silnike, a ne moralom. U tom odgovoru Tresić je dodirnuo i u osjetljivo političko područje kada je zapisao: »Kada jedan od ugovaratelja krši ugovor, ugovor prestaje: tada dotičnik više nije vezan zakonom kojim se dragovoljno podvrgao, i ako netko dira u pravice imade se pravo hraniti i osvetiti.« ¹⁰ Takvo razmišljanje podsjeća na teze »veleizdajničkog« pravaštva koje su bile izražene u brojnim raspravama Ante Starčevića. Tom prilikom pravaški ideološki vođa razrađivao je ideju ugovora između vladara (iz kuće Habsburga) i hrvatske nacije kao dvaju ravnopravnih partnera. U krajnjoj konzekvenciji »ugovorna« teorija dovodila je u pitanje postojeći ustavni poredak jer hrvatska strana nije uživala ravnopravni položaj niti joj je ostavljen širi prostor za afirmaciju vlastitoga državnog prava. ¹¹

Tijekom druge polovice 1894. godine Tresić je napisao nekoliko članaka za novopokrenutu *Mladu Hrvatsku*, smotru za književnost i politiku čiji je glavni urednik bio Dinko Politeo. ¹² Ta smotra nije pripadala niti jednoj političkoj

⁸ Cvjetko Gruber, »Antimacchiavelizam«, *Hrvatska*, br. 186.–187.

⁹ A. T. Pavičić, »Odgovor na Antimachiavellisam prečasnog gospodina Cvjetka Grubera«, *Hrvatska*, br. 189.

¹⁰ Isto.

¹¹ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Zagreb, 1973., 211.

¹² Dinko Politeo je pred kraj života napustio »obzoraške« pozicije smatrajući da one ne odražavaju u dovoljnoj mjeri hrvatske nacionalne interese. Nakon *Mlade Hrvatske* pokrenuo je i smotru *Prava hrvatska misao* (1903.) koja je bila odgovor na koncepciju narodnog jedinstva izraženog u obnovljenoj reviji *Hrvatska misao*. Postao je kritičar mladih intelektualaca s pozicija obrane tradicionalnih vrijednosti hrvatske nacije. Jedan je od prvih profesionalnih novinara koji je pokušavao objediniti pojedine dijelove svjetonazora glavnih hrvatskih stranaka i ideologa (Starčević, Rački, Pavlinović).

stranci, što joj je ostavljalo dosta prostora za kritiziranje raznih društvenih pojava s različitih aspekata. Već u prvom broju *Mlade Hrvatske* Tresić je objavio članak »Prvi pokušaj prisposode hrvatske narodne poezije sa Španjolskom« u kojemu je spomenuo i nedovoljnu agilnost jedne etablirane hrvatske institucije – Matice hrvatske. Tresić je smatrao da vodeći ljudi Matice ne znaju prikupljati, urediti i tiskati narodne pjesme koje pokazuju kulturne tradicije i vrijednosti pojedinog naroda. Budući da su Matičin list *Vienac* i dnevnik *Obzor* odmah uzvratili na Tresićeve prodičke, reagirao je i urednik *Mlade Hrvatske*. U članku »Pro domo« Politeo je odbacio primjedbe »obzoraških« krugova na Tresića ustvrdivši da njegova smotra ima srčan položaj »da se kritika može vršiti neodvisno i da reče mnogu, koja se u Hrvatskoj dosada nije smjela reći«. ¹³ Tako je ostavljen slobodan prostor mladom stvaraoču za izražavanje osobnih stavova, pa i sve otvoreniju kritiku književnih autoriteta.

U prvoj polovici 1895. godine Tresić je bio na studijskom proputovanju po Bosni i Hercegovini (dalje BiH) tako da njegovo ime ne susrećemo u aktivnom životu tada još uvijek formalno jedinstvene Stranke prava. Rezultate svojih istraživanja objavio je u zagrebačkoj reviji *Dom i svijet* pod naslovom »Bosna i Hercegovina – Putopisne crte«. ¹⁴ Osim vlastitih zapažanja Tresić je u svom radu naveo niz imena koja su ga savjetovala prilikom sastavljanja putopisa: Osman Nuri Hadžić, Grga Martić, Silvije S. Kranjčević, Kosta Hörmann, braća Hrasnica, Safet beg Bašagić, Tugomir Alaupović, Frano Milićević i dr. Njegova viđenja predstavljaju zanimljivu etnografsku analizu stanovnika BiH-a, zemlje koja je po svojoj etničkoj i geostrateškoj strukturi bila izvorom mnogih dilema. Još od austro-ugarskog zauzimanja BiH (1878.) na dnevnom se redu našao upit o daljoj državopravnoj sudbini toga teritorija. Nositelji dualističkog sustava iznjedrili su kompromisno rješenje po kojemu je BiH proglašena krunskom zemljom. ¹⁵ Ali time je bio samo izbjegnuta krucijalni problem odnosa među tamošnjim stanovnicima koji su se već razvijali pod utjecajima modernih nacionalnih ideologija. S gledišta hrvatske strane bilo je neosporno da BiH unatoč svim preprekama – postojeća državna vlast i struktura stanovnika – pripada *en bloc* u sklop hrvatskog državnog i nacionalnog teritorija. ¹⁶ Pogotovo su pravaši isticali neosporno hrvatstvo BiH. Uopće, postojalo je veliko zanimanje za praćenje života BiH. U tom smislu Tresić je donio niz vrijednih obavijesti na temelju kojih je čitatelj mogao steći uvid u stanje stvari. Njegova rasuđivanja išla su u prilog pravaških nazora, jer je zaključio kako su »muhamedanci« više

¹³ *Mlada Hrvatska*, br. 2, 15. VII. 1894.

¹⁴ *Dom i svijet*, br. 1–12, 1896. Za suvremenu interpretaciju toga djela vidi radove Fedore Ferluga-Petronio: Putopisi Ante Tresića Pavičića, u: *Književno djelo Ante Tresića Pavičića*, 105.–116., Split, 1995.; i Putopis po Bosni i Hercegovini Ante Tresića Pavičića, u: *Mostariensia*, 63.–71., Mostar, 1996.

¹⁵ Noel Malcolm, *Povijest Bosne*, Zagreb–Sarajevo, 1995., 188.

¹⁶ Prema programu hrvatske oporbe koju su potpisali predstavnici Stranke prava i Neodvisne narodne stranke (1894.) i BiH na temelju državnog prava i narodnoga načela treba biti »sjedinjena u jedno samostalno državno tijelo, u okviru habzburške monarhije«. Kasnije su razne stranke integrirale taj program u svoja odredišta, no s vrlo različitim interpretacijama.

skloni katolicima, štoviše »drže se Hrvatima«. Svrha naglašavanja i poticanja dobrih katoličko-muslimanskih odnosa odražavala se u vjeri da se tako najbolje afirmiraju hrvatske nacionalne i državne ideje na području BiH. Valja podsjetiti da je Tresić studirajući u Beču upoznao mnoge muslimane, koji su nakon 1878. odlazili na studij u glavni grad Monarhije. Dobar dio muslimana bio je već dulje vrijeme u vezi s pravaškim krugovima, što je dokazivalo da je A. Starčević pronašao privremeni model za uzajamnu suradnju.¹⁷ Tresićeva studija s puta po BiH dobila je vrlo povoljne ocjene u dnevniku Čiste stranke prava (dalje ČSP) *Hrvatsko pravo*, lista koji je počeo izlaziti 2. studenoga 1895. odmah nakon pravaškog raskola.¹⁸ Ta je stranka isto tako vjerovala da će muslimani svojevremeno prihvatiti hrvatski nacionalni identitet i hrvatsko državno pravo zadržavajući usporedo sve svoje religijske i društvene posebnosti.

Poslije povratka s putovanja Tresić je obnovio veze s pravašima, koji su se već podijelili na dvije frakcije. Prema njegovom svjedočanstvu, raskol stranke bio je posljedica dugotrajnih sukoba koje je on osobno doživio sa žaljenjem, ali i prihvatio kao politiku svršenog čina. U prvim trenucima nije se želio izjasniti ni za jednu stranu jer mu je bio »mno svaki tko je za otačbinu radio«.¹⁹ No ubrzo je Tresić stao na stranu frankovaca. Glavni razlog bio je u poštivanju autoriteta A. Starčevića, koji je svojim pismom Josipu Franku (31. X. 1895.) formalno najavio stvaranje ČSP-a. Pri tome, Tresić za razliku od pristaša domovinaškog krila nije uopće postavljao pitanja o prijepornom Starčevićevom psihofizičkom stanju. Na frankovačku stranu opredijelio se djelomično i zbog izrazito oštrog stava domovinaša prema Frankovoj osobi. Tresić je već imao iskustva s Frankom. Još 1892. godine J. Frank je, kao zastupnik u Skupštini grada Zagreba, interpelirao zbog Tresićeva zatvaranja. »3. o. m. zatvoren je po gradskih stražarima hrvatski pjesnik usljed zahtjeva nato neovlaštene osobe, je li gradska policija korektno postupala?« upitao je Frank, dobivši odmah potvrdu od gradskog načelnika Adolfa Mošinskoga da je bilo nepravilnosti u postupku jer je lokalni sudbeni činovnik zatvorio Tresića zbog rječkanja, a za to nije bio ovlašten.²⁰ Budući vođa ČSP-a pokazao je i u toj prilici izraženi smisao za sudbine pojedinih mladih pravaša, čime je mogao steći samo buduće privrženike.²¹ Dodajmo da je ČSP na početku svoga razvoja imala relativno malo simpatizera pa je za nju bilo nužno da oko sebe pokuša okupiti što eminentnije članove i tako stekne širu afirmaciju. A Tresić je već tada imao određenu re-

¹⁷ Martin Lovrenčević, pripadnik Stranke prava i Čiste stranke prava, pisao je da su muslimanski trgovci uvijek prilikom dolaska u Zagreb polazili u posjete A. Starčeviću odajući mu poštovanje. Vidi: *Dr. Ante Starčević. O 40. obljetnici smrti*, pretiska, Split, 1992., 121.

¹⁸ *Hrvatsko pravo*, »O novom djelu A. Tresića Pavičića«, br. 45 (24. XII. 1895.)

¹⁹ A. T. Pavičić, »Zašto sam razkrstio s drom. Frankom«, I. dio, u: *Hrvatska* br. 5 (7. I. 1901.).

²⁰ Zapisnik XIX. skupštine, držane 5. XII. 1892, u: *Zapisnici skupština zastupstva slob. i kralj. glavnoga grada Zagreba držanih u godini 1892*, Zagreb, 1892., str. 74 (čl. 331), te *Hrvatska* br. 278 (5. XII. 1892.).

²¹ U kontekstu veza s Frankom bilježimo da je 1893. godine Tresić spjevao elegiju »Jelici« posvećenu uspomeni rano preminule Jelice Frank, kćerke Josipa Franka. Elegija je tiskana u dva pravaška lista: dnevniku *Hrvatskoj* (br. 52) i *Prosvjeti* (br. 5).

putaciju iza sebe, uključujući i veze s dijelom dalmatinskih pravaša, tako da je bio vrlo koristan za upotpunjavanje frankovačkog sastava.

Unatoč sve tješnjem približavanju jednoj političkoj stranci, Tresić je pokušavao pronaći i neka druga rješenja za svoju egzistenciju. Početkom 1896. on je uputio iz Zagreba pismo uglednom profesoru Vatroslavu Jagiću, koji je držao slavističku katedru u Beču, u žarkoj želji da dobije financijsku potporu državnog ministarstva za stručnu posjetu zemljama Zapadne Europe.²² Nemogućnost dobivanja potpore odrazila se na Tresićev životni put, jer mu nije uspjelo krenuti u inozemstvo i započeti stručnu (književnu) karijeru. Tresić je tada zapisao: »Mnoge su okolnosti krive što se ne mogu mirnije, ozbiljnije, i triznije posvetiti književnosti, ali glavni je taj, što mjesto da se za me zauzmu oni ljudi, koji su zvani da kod nas dižu i unaprijedjuju književnost, oni me 'sbog mojih političkih nazora' koji nisu baš tako pretjerani, već nadahnuti požrtvovanom ljubavlju za domovinom, na svaki način progone i omražuju pred narodom slobnim pisanjem i tajnim ogovaranjem.«²³ Od tada politika postaje neizbježnom pratiteljicom Tresićeva života.

»Novi Viek«: Tresićev pokušaj samostalnog nastupa

Izlaganje Tresićevih ranijih političkih stajališta najprisutnije je u književno-političkoj reviji *Novi Viek*, koja je izlazila od 1897. do 1899. godine. Revija je počela izlaziti u Splitu da bi tijekom 1898. tiskanje bilo prebačeno u Zagreb, gdje se revija ugasila zbog financijskih neprilika. Prema dopisu državnog odvijetništva od 1. srpnja 1897., prihvaćena je prijava za izdavanje polumjesečne smotre koju je podnio *Ante Tresić Pavičić iz Vrbanja, općina Vrboska na otoku Hvaru*.²⁴

Gotovo sve poslove oko pripreme pokretanja revije obavljao je Tresić, a njegova desna ruka u tom poslu bio je Kerubin Šegvić.²⁵ Budući da je Tresić bio njezin glavni urednik, svi važniji uvodni tekstovi i komentari nosili su njegov rukopis. U reviji su surađivali mnogi mladi pravaši i njihovi simpatizeri poput Jakova Čuke (Jakše Čedomila), Mate Drinkovića, Rikarda Katalinića Jeretova, Tugomira Alaupovića, Marina Sabića, Mate Ostojića, Ivana Bulića, Dinka Siro-

²² NSB, R 4610 b, Pismo Vatroslavu Jagiću (12. I. 1896.). Tresić je zahvalio Jagiću na pomoći oko neuspjelog traženja očekivane potpore. Naime, Tresiću je odobrena premala svota na što je on zapisao da u Austro-Ugarskoj »njemački pisci, pjesnici ili umjetnici« bez poteškoća dobivaju puno veće stipendije.

²³ NSB, R 4610 b, Pismo V. Jagiću (6. II. 1896.)

²⁴ HDA RO ATP, kut. 2, V, dio – dopisi i računi glede izdavanja *Novoga Vieka*. U službenom dopisu stoji da će se »list tiskati u mjestnoj [splitskoj] Narodnoj tiskari, kojoj je vlasnik »Pučka banka«. Bavit će se u prvom redu književnošću, pak znanošću i napokon politikom, kao što se razabire iz priloga«. Prema ugovoru između narodne tiskare i Tresića, revija se tiskala u 1000 primjeraka.

²⁵ Sažete podatke o počecima djelovanja Kerubina Šegvića (Split, 1867.–Zagreb, 1945.) vidi: Živko Bezić, Don Kerubin Šegvić. Život, smrt i djelo (I.), *Hrvatska obzorja* 1, Split, 1996.

vice, Ante Petravića, Ive Cippica, A. G. Matoša i dr. Iz navedenog popisa uočljivo je da su dominirali intelektualci iz Dalmacije.²⁶ Njihove daljnje sudbine kao i budući Tresićev životni tijek pokazali su svu složenost položaja slobodnih intelektualaca i umjetnika u zemlji koju su potresali različiti nacionalno-politički problemi, ali i osobne egzistencijalne poteškoće. Jedan dio mijenjao je pod pritiskom raznih okolnosti i iskustava svoje svjetonazore, dok su drugi nastojali izbjegavati političke teme.

Radikalnost i pravaštvo bili su glavna gesla *Novoga Vieka*.²⁷ Uostalom, sam je Tresić prema odlukama skupštine Stranke prava u Dalmaciji iz 1897. bio izabran u njezin egzekutivni odbor.²⁸ Ta činjenica govorila je u prilog jednostranačkoj orijentaciji. Međutim, postojale su nedoumice oko političkog smjera lista. J. Čuka smatrao je da *Novi Viek* treba okupiti »ono što vriedi na peru kod nas i učiniti ga odjekom mladenačkih aspiracija«, a da pri tome bude odbačena politička strastvenost u korist čiste ideje hrvatskoga rodoljublja.²⁹ »Budete li se bavili u Novom Vieku dnevnim politikom, Vi ćete, pred svih svojih namjera, zabrazdit direktno ili indirektno u subjektivnost ili pristranost, jer ćete bilo kako pokazati da naginjate na stanovitu frakciju političku: Frank etc-ima« poručivao je pak M. Sabić u svome pismu Tresiću.³⁰ Svojevrstu objektivnost nastojali su pojedini suradnici lista izraziti istraživačkim pisanjem o problemima pravaštva. M. Drinković, pravaš iz Vodica, započeo je s analizom povijesti pravaštva.³¹ Budući da su Drinkovićevi rezultati objavljeni, uslijedile su i prve reakcije. Tako se Tresiću javio F. Folnegović u nadi da može pripomoći u istraživanju razvoja pravaštva, ali i skinuti sa sebe oznake »političkoga griešnika« i »framasona«. Prema Folnegoviću, krug oko *Novoga Vieka* nije bio pripremljen za donošenje pravih zaključaka o Eugenu Kvaterniku i »Starcu« (Starčeviću) jer nije korištena prava izvorna građa, a samim time nisu se mogli razumjeti ni prošli ni suvremeni problemi pravaštva. Folnegović je upozorio na postojanje dijela Kvaternikovog dnevnika (razdoblje od 1858.-1870.) koji je »gotovo jedino on pročitao, a koje bi svakako trebalo tiskati«. Kada je Tresić pozvao F. Folnegovića da piše za *Novi Viek* o Kvaterniku, ovaj je to odbio pravdajući se narušenim zdravljem i okupiranošću javnim poslovima, ali je istodobno naznačio da se memoari nalaze zaštićeni kod karlovačkog pravaša/domovinaša Ivana Banjavčića.³² Tek je kasnije K. Šegvić, suradnik *Novoga Vieka*, objavio u osobnoj

²⁶ Više o njima: Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1936.

²⁷ Povjesničari književnosti pišu da je *Novi Viek* »ustalasio književnu atmosferu u pravcu kritičnijeg shvaćanja djela i pisaca i postavio veće zahtjeve na književni podmladak«. Vidi: Vinko Lozovina, *Dalmacija u hrvatskoj književnosti*, Zagreb, 1936., 258.

²⁸ Rene Lovrenčić, *Geneza politike »novoga kursa«*, Zagreb, 1972., 137.

²⁹ HDA RO ATP, I-28, kut. 2., Pismo Jakše Čuke, Zadar, 30. II. 1897.

³⁰ Isto, I-232, kut. 2., Pismo Marina Sabića, Starigrad, 30. VI. 1897.

³¹ Isto, I-39, kut. 2., Pismo Mate Drinkovića, bez datuma i mjesta pisanja, te isti, »Starčevićanstvo«, *Novi Viek*, br. 2, 1898., 90.-94.

³² Isto, I-42 i 43, kut. 2., Pisma Frana Folnegovića, Zagreb, 14. IX. i 29. IX. 1897.

redakciji dijelove dnevnika koji je dobio od jednog drugog domovinaša, Ivana Ružića.³³ No, površni pokušaji povijesne analize nisu mogli otkloniti probleme koji su opterećivali »moderno pravaštvo«.

Gotovo svi suradnici *Novoga Vjeka* u početku su se okupljali unutar pravaškog pokreta da bi ih kasniji događaji i previranja u hrvatskom političkom životu približili raznim ideologijama i strankama. Kod mnogih je Tresićevih suradnika prevladavalo mišljenje da revija s intelektualnim pretenzijama ne smije odobravati težnje pojedine stranke, i to pogotovo u kontekstu unutarpravaških svada. Očito da tradicionalno radikalne poruke pravaštva nisu dovele do očekivanog cilja: nacionalne emancipacije i državnog ujedinjenja. Suočeni s autokratskim sustavima nagodbenih vlada i neminovnim odlaskom glavnoga autoriteta – »oca domovine« – pravaši su se počeli okretati raznim oblicima političkih strategija oportunitizma. Kriza i transformacija pravaštva odvijale su se prvobitno unutar Banske Hrvatske. Frankovački dio pronalazio je rješenje u podršci legitimnoj vladavini habsburške dinastije kao polazišta koje uz određene ustavne promjene donosi jedinstvenu Hrvatsku unutar postojećeg državno-pravnog sustava. Ta jedinstvenost izražena je u Programu iz 1894. koji u sastav hrvatskih teritorija unutar habsburškog okvira stavlja: Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu, Istru, Rijeku i Međimurje. U svojem javnom nastupu frankovci su nastojali ostavljati dojam nacionalnih radikala koji jedini na ispravan način slijede starčevićanske nazore. Njihov vođa J. Frank okrenuo se podizanju disciplinirane stranke koja u prvi plan stavlja motiv »političke akcije«. U političkoj praksi frankovci su odbijali sve do aneksijskog razdoblja politiku koaliranja s drugim političkim strankama, odnosno strankama drugačijih svjetonazora. Drugi, domovinaški dio, izražavao je umnogome kompromisnije stavove iako je i on načelno preuzeo Program iz 1894. godine. U okviru rješavanja hrvatskih problema domovinaši su potražili put dogovaranja s različitim hrvatskim strankama, uključujući s vremenom i srpske političke predstavnike. Tako suprotno od frankovaca, domovinaško krilo od 1897. godine ulazi najprije u izborne koalicije s Neodvisnom strankom prava (»obzoraši«), a kasnije i u stalne saveze s drugim političkim organizacijama. Stoga taj oblik pravaštva počinje polagano kliziti u smjeru jugoslavizma kao kompromisnog izražavanja za rješavanje problema (dijela) južnoslavenskih naroda.³⁴

S vremenom su se stranačke transformacije odrazile i u ostalim hrvatskim zemljama, i to prije svega u Dalmaciji. U početku su dalmatinski pravaši zadržali neutralan stav prema raskolu.³⁵ Kada je bilo nužno opredjeljenje, pojedini mladi pravaši započeli su preuzimati avangardnu ulogu u cjelokupnoj hrvatskoj politici. Sve više su Trumbić, Supilo, Smolaka i drugi mladi dalmatinski pravaši izlazili iz lokalnog okružja i utjecali na usmjeravanje cjelokupne

³³ Kerubin Šegvić, *Prvo progonstvo Eugena Kvaternika, te Drugo progonstvo Eugena Kvaternika*, Zagreb, 1907. U tom razdoblju Šegvić je bio pripadnik Hrvatske stranke prava (tada članice Hrvatsko-srpske koalicije).

³⁴ Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, 429.

³⁵ Julije Grabovac, »Dalmatinski pravaši prema oportunitizmu žmodernog pravaštva' i raskola u banovinskoj stranci prava«, *Radovi 7*, Izdanje Pedagoške akademije, Split, 1965.

hrvatske politike. Svoje političko držanje temeljili su na oštroj kritici banovinskog »modernoga pravaštva« koje unatoč raznim javnim izjavama nije išlo za slamanjem dualističko-nagodbenjačkog sustava. Prije svega, odbacili su političku praksu frankovačke struje jer su smatrali da forma hrvatskog ekskluzivizma ne odgovara potrebama moderne političke zajednice.³⁶ No bilo je i onih koji nisu davali potporu takvom usmjerenju. Dio prekovlebitskih pravaša s don Ivom Prodanom na čelu krenuo je stopama frankovačke linije – što je završilo osnivanjem dalmatinske Čiste stranke prava.

Tresić je u tom razdoblju pokazivao želju da ostane odan pravaštvu kao izrazu složne akcije u korist promicanja nacionalnih vrijednosti. No to okolnosti nisu dopuštale. Sve dublji stranački lomovi prisilili su ga da neko vrijeme pričeka i razmisli o svojoj daljnjoj političkoj orijentaciji. Vidljivo je da je u Tresićevim očima prevagnula ipak opcija ČSP-a jer je on u njoj pronalazio autentičnog nasljednika ideje A. Starčevića.³⁷ Premda se sve više povezivao s frankovačkom opcijom, on je ipak nastojao zadržati poglede koji su trebali pokazati svojevrsnu nezavisnost njegova razmišljanja.

Tresićeva politička razmišljanja u Novome Vieku

U prvom broju *Novoga Vieka* objavljen je proglas koji je iznio glavne ciljeve novopokrenutoga lista. Na prvo mjesto je stavljen zahtjev za promicanjem »prosvjete zadahnute i prožete patrijotizmom« i to u vremenu kada »oblak političkih preokreta grmi i bljeska mrko na obzorju«.³⁸ Pokretači lista htjeli su reagirati na aktualne pojave u hrvatskomu društvu, kako u Banskoj Hrvatskoj tako i u Dalmaciji. U političkom smislu mladi dalmatinski pravaši ukazali su na nedostatak pravih vođa naroda u vremenu nakon smrti A. Starčevića kada se još nije znalo što će se dogoditi s baštinom »oca domovine«, koja je bila razdijeljena u raznim frakcijama. Uz to, ti su mladi sinovi pravaštva s dubokim prezirom prihvatili pojavu drugih mladića koji su počeli vrlo aktivno propagirati političke ideje »narodnoga jedinstva«. Radilo se tu o sukobu mladih pokoljenja koji, s jedne strane, ustrajavaju na strogo poštivanju starčevićanskih političko-socijalnih gledišta i hrvatskoga nacionalizma, te, s druge strane, onih koji zagovaraju ideju uzajamnosti Hrvata i Srba na južnoslavenskim prostorima i u tu svrhu odbacuju sve prijeporne točke koje su izvirale iz prošlosti uključujući i protusrpske teze iz pravaškog opusa.

Žestinu sukoba ocrtava naviještena Tresićeva namjera koji piše da njegov list »želi izkoreniti slavosrpsku gubu koja se širi iz Praga i Zagreba i Beograda«.³⁹ Urednik *Novoga Vieka* mislio je prije svega na pripadnike *Napredne*

³⁶ Frano Supilo, *Politika u Hrvatskoj*, Zagreb, 1953., 122.

³⁷ Marin Sabić je držao da Tresić u Franku vidi »dostojnog nasljednika velikog Starca i iskrenim radikalnim patriotom hrvatskim«, dok istodobno »golem dio pravaškoga svieta smatra Franka sumnjivim tudjincem i političkim spekulantom, koji hrvatsku misao zlorabi za ličnu taštinu ili druge nečistije svrhe«.

³⁸ *Novi Viek*, Proglas »Hrvatski narode«, tečaj 1., br. 1.

³⁹ Isto, »Na odgovor«, br. 3., 192.

omladine koja se okupljala oko dviju revija: *Hrvatske Misli* (od 1902. krenula je s ponovnim izdavanjem u Zagrebu) i njezinog nasljednika *Novoga Doba*.⁴⁰ Obje revije počele su izlaziti krajem 19. stoljeća u Pragu. Riječ je mahom o hrvatskim i srpskim studentima na koje su utjecala moderna gibanja u Češkoj, prije svega filozofsko-politička struja sveučilišnog profesora Tomáša Garriguea Masaryka. U svojim istupima praški studenti oštro su kritizirali neučinkovitost hrvatskih oporbenjaka. Tražeći nove političke strategije, počeli su selektivno odbacivati argumente hrvatskoga državnoga prava, pogotovo one u pravaškoj interpretaciji, što je izazvalo oštra protureagiranja.

Tresić je u svojem pisanju zauzimao zaseban stav prema Stjepanu Radiću, kojega je smatrao glavnim arhitektom naprednjaka. Taj odnos karakterizira određeno poštivanje. Tresić je prilikom kritiziranja *Napredne omladine* izbjegavao generaliziranje tvrdeći da među svim političkim strujama postoje valjani patrioti i nadareni pojedinci. Tako je i u slučaju S. Radića istakao da je riječ o mladom političaru koji ima »odvažnu volju, jaku maštu, dobru naobrazbu i memoriju«. Spreman je na žrtvovanje što je pokazao u svojim sukobima s nosiocima mađaronstva u Banskoj Hrvatskoj, zbog čega je bio istučen i bačen u uze. Sve to, kako je Tresić pisao, činilo ga je drugačijim od ostalih naprednjačkih »snobova«. No istodobno je S. Radiću predbacio odricanje od hrvatskog državnog prava, zastupanje ideje narodnoga jedinstva i odnos prema Bosni.⁴¹ Tomu valja pridodati i Radićevo odbacivanje starčevićanstva – »preuzka i prenatražnjačka ideja« – koje nije moglo pozitivno odjeknuti kod pravaša.

Već su prvi brojevi *Novoga Vieka* donijeli vrlo široku Tresićevu analizu političkih i društvenih odnosa u hrvatskim zemljama. U serijalu »Rane Otačbine« on je pokušao dijagnosticirati glavne bolesti, ali i propisati lijekove. Prve godine izlazenja revije serijal je donio tri spisa: 1) »Samoživci ili janjičari«, 2) »Jedan dio mladosti ne shvaća budućnost Hrvatske« i 3) »Politika Mrvica«.⁴² Prvi i treći sagledavali su s »moralno-domoljubnog« gledišta probleme hrvatske političke zajednice. U njima je Tresić izrazio svoju odanost pravaškim idealima stavljajući u prvi plan ideje patriotizma koji je za njega »sveto, uzvišeno čuvstvo, te imperativ ljubavi i Božjih zakona«. S druge strane, ožigosao je pripadnike hrvatske političke scene koji su »zanemarili načela i uzdizali svoje osobnosti«. U tu skupinu uvrstio je posebno »obzoraške« političare. Korijene takve kritike mnogih pravaša, pa tako i Tresića, valja tražiti i u socijalnom sastavu jer su »ob-

⁴⁰ Osim tih dviju revija Tresićev list je kritizirao i smotru »Novu Nadu«. Urednik te smotre bio je Vladimir Jelovšek, koji je bio isto tako praški student. Vidi: *Novi Viek* od 10. XI. 1897. i RO ATP, I-64. Pismo V. Jelovškega iz Praga od 18. XI. 1897.

⁴¹ *Novi Viek*, »Rane otačbine«, br. 2. Kasnije su Tresić i S. Radić »zamijenili teze«. Tresić je kao član »novokursaškog« pokreta tražio kompromis Hrvata i Srba oko BiH čime se udaljio od prethodnih stajališta o punini hrvatskog teritorijalnog integriteta, dok je S. Radić i dalje ostajući vjeran teorijama o narodnom jedinstvu i slavenskoj uzajamnosti sve jači naglasak počeo stavljati na ideju afirmacije hrvatskoga državnog prava na području BiH (vidi brošuru *Živo hrvatsko pravo na Bosnu i Hercegovinu*, Zagreb, 1908.)

⁴² Prvi blok izašao je u prva dva broja *Novoga Vieka* pod pseudonimom Tomislav Planinski (49.-55. i 108.-122.). Drugi je bio najopsežniji i pojavio se u brojevima 3-9 (169.-182., 226.-235., 294.-304., 348.-354., 403.-419., 479.-489., 544.-555.). Treći je tiskan u dvobroju 11-12 (698.-718.).

zoraši« predstavljali više krugove građanstva, dok su pravaši bili usmjereniji na sitnije građanstvo. Budući da su u jednom vremenskom odsječku »obzoraši« participirali i u samoj nagodbenoj vlasti, pravaši su permanentno ukazivali da je time i praksa pokazala kako su interesi pojedinaca/obzoraša nadvladali interese cjeline.

U drugom navedenom spisu Tresić je na sebi svojstven način objašnjavao pozadinu sukoba između pravaša i nositelja ideološkog koncepta »narodnoga jedinstva«. Pri tome, hrvatsko-srpski odnosi postali su važni predmet rasprave. Premda je njegov odnos prema Srbima bio na liniji pravaštva, ipak u njemu valja istaknuti određene nijanse koje su izražavale osobni stav. Povijest pravaštva već je bilježila primjere različitih pogleda pojedinaca u pogledu odnosa prema Srbima.⁴³ Tresić nije negirao postojanje Srba ili ih pak pisao pod navodnicima, što je bio slučaj u frankovačkom tisku. Stoga su njegove misli kontroverzne ako znamo da je on istodobno bio sklon frankovačkoj orijentaciji. Tako je on u pogledu stanja u BiH napisao da nije u svim dijelovima Bosne hrvatsko historijsko pravo jednako snažno. »Sjeverna Bosna do Jajca i Travnika prema Duvanjskom polju« je i prema umjerenim Srbima hrvatska, da bi zaključio: »Ja pak kao umjereni Hrvat priznat ću da su južni dijelovi Bosne i Huma, to jest oni koji su u neposrednoj blizini Stare Srbije, i Zete, bijahu prieporni i uzrokom vječne borbe između Srba i bosanskih Hrvata. Te dijelove, pošto su prieporni, ja bih, bez straha da me tko prikori, prepustio Srbom, pa ako im ih Austro-Magjarija preda, ja se neću sigurno dati u ustaše radi toga. U vlasti Hrvate ne stoji da izruče Srbom te zemlje.«⁴⁴ Štoviše, Tresić je tumačio da, iako neće biti nikada jedinstvenog naroda, »i Hrvati i Srbi trebaju ukidati razlike i spajati interese«. Pitanje je budućnosti hoće li biti jedinstvena država ili dvije države saveznice, no sve u svemu »daleko smo od idealnog stanja, i mnogo će se još pera polomiti i crnila iztrošiti, a možda i krvi poteći, dok se ugrijane fanatične glave ohladne, dok prestane pijanstvo kanibalskoga fanatizma, i ljudi presude mirno stvari i pokore se istini.«⁴⁵

Istodobno, Tresić se doticao odnosa prema Slovincima i muslimanima (muhamedancima – kako on piše). Opis trenutačnih odnosa i pravaških namjera trebao je pokazati tolerantnost hrvatske strane. Tresić veli da »Stranka prava ne svojata za se slovenske zemlje, nego im otvara vrata svoje države, da svojevrijedno, ako hoće u nju udje.«⁴⁶ Tu izjavu potkrijepio je tvrdnjom da nametanje jezika i imena ne bi donijelo nikada ploda jer da su Slovinci već razvili svoju posebnu nacionalnu svijest. Hrvatsvo zapravo u trenucima, kada je slovenska nacionalna ideja suočena s jakim pritiskom germanizacije, pruža »bodem njihova (slovenskoga) spasa i čuva njihove individualnosti«. Kao što je već

⁴³ O tome svjedoče istupi Hinka Hinkovića (urednika pravaške *Slobode*) i primorskog pravaša Erazma Barčića, koji su smatrali da hrvatsko-srpska sloga i odbacivanje pravaške negacije srpstva doprinose rješavanju hrvatskog pitanja. O njihovim pogledima i širem povijesnom kontekstu vidi: Mirjana Gross, »Osnovni problemi pravaške politike 1878-87«, u: *Historijski zbornik*, Zagreb, 1962, 92.-113.

⁴⁴ *Novi Viek*, br. 8, 25. X. 1897., 484.

⁴⁵ Isto, »Rane otačbine«, br. 7, 10. X. 1897., 412.

⁴⁶ Isto, br. 8, 25. X. 1897., 479.

spomenuto, Tresić je imao iskustva u pogledu analize problema BiH. U sklopu toga pitanja značajan je prostor posvetio muslimanima. Upravo su oni za mnoge hrvatske političare bili »jezičac na vagi« koji je odlučivao hoće li hrvatska ili srpska nacionalna koncepcija pobijediti u BiH. Istodobno se smatralo da muslimani nemaju nužne faktore za stvaranje vlastite nacije. Tresić je na temelju osobnog poznavanja situacije došao do zaključka da većina bosanske mlade inteligencije koja potiče iz begovskih slojeva pristaje uz hrvatsku nacionalnu ideju, dok pripadnici starijih pokoljenja pružaju otpor takvoj orijentaciji i »goje umjetno bosanstvo«. Uz to, pocrtao je specifičan odnos između muslimana i pravoslavaca koji karakterizira ozračje »uzajamne mržnje i prezira«. Naime, Tresić je ukazao na povijesnu činjenicu nastalu nakon izгона turskih vlasti iz Srbije kada tamo »iztriebiše u malo decenija ognjem i mačem, sve što je klanjalo Alahu o sabahu«. ⁴⁷ Takav recept etničko-vjerske prisilne homogenizacije bio je prema njemu vrlo vjerojatan u slučaju srpske prevlasti na prostoru zapadno od Drine. Tu je Tresić bio u skladu s frankovačkim pogledima o nužnosti skladnih muslimansko-hrvatskih odnosa kao preduvjeta za sjedinjenje BiH s Hrvatskom i zajedničkog otpora prema širenju srpske nacionalne ideje. Povezanost s BiH Tresić je vidio i u njezinoj geografskoj kompatibilnosti s Dalmacijom. K tome, on je hrvatsku prednost uočavao u državnom ustrojstvu Habsburške monarhije u kojoj su bile sve hrvatske zemlje. Ustvari Tresić je, kao i mnogi drugi pravaši, ali i političari drugih stranaka koji su budili nade u sporazum između vladara i naroda, određeno vrijeme vjerovao da će nositelji krune prije ili kasnije uvidjeti prednosti federalizirane države u kojoj će BiH biti neizbježno »izručena Hrvatskoj na temelju hrvatskog historijskog i prirodnog državnog prava«. ⁴⁸

Tresić je otvoreno anticipirao i druge opcije. Na primjer onu u kojoj bi izbio rat, došlo do raspada Austro-Ugarske i ostvarenja srpskih teritorijalnih zahtjeva. U tom slučaju Tresić prognozira sljedeći razvoj: »Bilo bi to stalno stanje revolucije i opsade, sve bi se posrbilo i popravoslavilo; muhamedanci bi smrtno mrzili, a Hrvati ne bi se dali nipošto posrbiti. Moralo bi velevlasti posredovati i izručiti sve samovolji drugih naroda«. Tresić zato najpovoljnije rješenje vidi u ispunjenju hrvatskoga državnog prava jer ono jedino po svojoj tradiciji ima uvjete za donošenje tolerancije na danom prostoru. U tu svrhu on preporučuje »blago postupanje i susretljivost prema Srbima«, ne i popuštanje, kao jedini izlaz iz postojećih nacionalnih sporova. Isto tako on veli da »neće zabraniti da se sami (Srbi) zovu kako ih je volja no neće ni onemogućiti hrvatsku državu«. ⁴⁹ Samo afirmacijom i jačanjem hrvatske državne ideje pojavljuju se uvjeti za prijateljske odnose. Ti odnosi mogu pak dovesti dugoročno

⁴⁷ Isto, 487. Za pojašnjenje odnosa balkanskih država (Srbije, Crne Gore i Rumunjske) prema muslimanima nakon Berlinskog kongresa (1878.) vidi članak Vladimira Dure Degena, »Zaštita manjina na Balkanu putem međunarodnih ugovora«, *Prehled*, Sarajevo, 1974., 1005.-1019.

⁴⁸ Isto, br. 9, 10. XI. 1897., 548.-49. U kasnijem razdoblju kada je Habsburška monarhija bila prošlost, a jugoslavenska država realnost, Tresić je zapisao: »Da se Austro-Ugarska preustroji na federalističkoj podlozi, opet bi tok historije bio drugačiji«. Vidi: A. Tresić Pavičić, *Budućnost Južnih Slavena*, Zagreb, 1928., 88.

⁴⁹ Isto, 551.

čak do »političkog, književnog i diplomatskog jedinstva i ako ne nikada do posvemašnjega narodnoga«.⁵⁰

Dakle, Tresić je bio svjestan hegemonijalnih srpskih interesa iza kojih stoje srbijanska država, ali i ruski interes za širenjem pravoslavlja. Istodobno Hrvati nisu imali svoju državu koja bi potvrdila hrvatske nacionalne interese: veću samostalnost i teritorijalnu jedinstvenost. Stoga je za njega bilo od najveće važnosti da Hrvati ostvare svoje nacionalne interese u obliku stabilne državne zajednice koja bi pokazala da srpske aspiracije nisu izvedive. Sve dok ne dođe do takvoga razvoja, postoji permanentna pogibelj za Hrvate. U trenutačnom odnosu snaga Tresić je još smatrao da Hrvati svoje državno zadovoljenje mogu pronaći unutar reformirane Habsburške monarhije.

Razdoblje Tresićeve suradnje sa Čistom strankom prava

Dugotrajna unutarnja kriza pravaša kulminirala je početkom studenoga 1895. godine, kada je došlo do raskola Stranke prava.⁵¹ Pravaški disidenti koje je predvodio J. Frank osnovali su Čistu stranku prava koja je u hrvatskoj povijesti ostala pojava *sui generis*. Za njezino početno razdoblje valja istaći da je bilo gotovo presudno što je na njezinoj strani bio i A. Starčević. Premda je »otac domovine« bio star i bolestan, njegova nominalna podrška nosila je svoju težinu, zbog čega su se i mnogi pravaši opredijelili za frankovačku liniju. Suprotno tome, kod dijela pravaša koji je osuđivao frankovce dolazilo je i do kritike samoga autoriteta A. Starčevića. Uoči raskola F. Folnegović je, uvidjevši da A. Starčević daje podršku frankovačkom krilu tj. Franku, Eugenu Kumičiću i Mili Starčeviću, započeo s kritikom »Staroga« ciljajući prije svega na njegovo loše zdravstveno stanje. Uz njega, otprije je po svojoj osudi određenih Starčevićevih svjetonazora bila poznata skupina primorskih pravaša na čelu s E. Barčićem, a u vremenu raskola s kritikom je krenuo i dubrovački pravaš F. Supilo.

Nakon raskola koji se zbilo početkom studenoga 1895. Tresić počinje pisati za frankovački dnevnik *Hrvatsko pravo*. Te su novine najprije objavile poveći Tresićev članak »Temeljne ideje i povjestna gradja tragedije Simeona Velikoga«.⁵² Njegova je namjera bila da protumači ideje vodilje i izvorce njegove drame »Simeon Veliki«. Dakako, Tresić nije imao povijesnoznanstvenih ambicija jer mu je zadaća bila da na umjetnički način istakne jedan segment iz hrvatske starije prošlosti stavljajući ga u suvremeni kontekst odnosa Hrvatima s istočnim susjednim narodima. On piše da su mu glavni izvori za pisanje bili Tadija Smičklas, Ivan Kukuljević i bizantinski autori. Premda je Smičklas politički pripadao Neodvisnoj narodnoj stranci (tzv. obzoraši), tj. stranci koja je bila u suparničkim odnosima s ČSP-om, on je za Tresića bio bez sumnje najvjerodostojniji suvremeni historijski izvor. Tresić je još i zapisao da je ponešto koristio i radove Franje Račkoga. Na to ukazujem zato što je mnogo godina kasnije

⁵⁰ Isto, 550.

⁵¹ Vidi: Mirjana Gross, Geneza Frankove stranke, *Historijski zbornik*, Zagreb, 1964. 1.–83.

Rački u Tresićevom dnevniku postao predmetom žestoke kritike.⁵³ Radeći na spomenutoj građi Tresić je došao do zaključka da je riječ o vrlo poučnoj prošlosti jer su »...okolnosti na Balkanu i dalje vrlo slične. Nesložna braća Bugari, Srbi i Hrvati kolju se među sobom, i prieče jedni druge u normalnom razvitku, služeći se jedni protiv drugima sa najgorim našim neprijateljima.«⁵⁴

Tresićevo pisanje o Srbima donekle je odudaralo od uredničke politike glavnog frankovačkog lista, koja je u ideji srpstva pronalazila samo protuhrvatsko sredstvo. Frankovci su potpuno negirali pojavu srpstva na područjima koja su smatrali hrvatskima. Slijedom toga nepriznavanja odbijali su, za razliku od drugih hrvatskih stranaka, formu politike kompromisa s »prečanskim« Srbima. S druge strane, frankovci su prihvatili činjenicu postojanja srbijanske države, ali su o njoj pisali s nepovjerenjem. Srbija je bila za njih izvorištem stalne opasnosti po hrvatske nacionalne interese jer su njezini službeni predstavnici, između ostaloga, zagovarali širenje vlastitog državnog teritorija prema Zapadu i politiku srbizacije velikog dijela hrvatske nacije.⁵⁵ S tog gledišta srbijanski interesi postaju za frankovce glavnom prijetnjom za hrvatski razvoj i s njima se treba razračunati. Tresić je također potvrđivao sve navode o jasnom ekspanzivnom karakteru srpskog nacionalizma tj. njegovoj želji za apsorpiranjem hrvatskog teritorija i nacije. Ipak, on iznosi neka druga rješenja koja su dosta nesustavno predstavljena.

Za prevladavanje spora Tresić sugerira međusobni dogovor. Tako on spominje ideju o potrebi »konfederacije svih balkanskih plemena nad idejom hegemonije jednog plemena«.⁵⁶ Ne ulazeći u definiciju pojma konfederacije Tresić samo ističe da on može predstavljati samo »pobjedu hrvatske ideje« nad idejom [srpske] hegemonije. Ali on ukazuje i na povijesnu i geopolitičku »zabludu« koju treba prevladati *preusmjerenjem* širenja srpskog pravca. Priznajući povijesnu snagu Srba, Tresić ih upućuje prema njihovim starim srednjovjekovnim središtima, gdje bi trebali pronaći mjesto za ispunjavanje nacionalnih interesa. Dakle, Tresić je izbjegavao u svojem političkom izražavanju u potpunosti odbacivati model dogovora sa Srbima kao što su to znali činiti vodeći frankovci.

Godinu dana kasnije Tresić je nakon niza peripetija objavio »Simeona Velikog« u izdanju zagrebačke Matice hrvatske.⁵⁷ U povodu toga događaja pristao je na osobni kompromis. Naime, odbor Matice zatražio je korekcije na mjesti-

⁵² *Hrvatsko pravo*, br. 79-86 (6. II.-14. II. 1896.)

⁵³ Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu, Rukopisna građa-dnevnik A. Tresić Pavičića, R-4954 »Moljci Hrvatske Historije«. Tresić je u detaljnoj analizi s jakim dozom političkog naboja žestoko napao Račkoga i Šišića »jer su se natjecali tko će više suziti granice hrvatske države i naroda«. Račkome je posebno zamjerio da je tendenciozno i u pogrešnom svjetlu tumačio podatke Konstantina Porfirogeneta, bizantskog cara i povjesničara.

⁵⁴ *Hrvatsko pravo*, br. 86 (14. II. 1896.)

⁵⁵ Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Zagreb, 1992., 153.-159; 182.-186.

⁵⁶ Isto, br. 80 (7. II. 1896.)

⁵⁷ Vidi: Tresićeva korespondencija s Ivanom Kostrenčićem, tajnikom Matice, u: NSB, R 6248 b.

ma »gdje se govori preoštro o Srbima« i »izbacivanje svih opaski koje uvlače dnevnu politiku«. ⁵⁸ Tom prilikom Tresić je odgovorio matičinom tajniku Kostrenčiću: »U četvrtom činu izпустio sam onu točku, koju bi Srbi mogli krivo shvatiti i uzeti za uvriedu, u ostalom držim da ih drugo u onom činu ne može vriedjati, jer nesreća nije sramota, a ja osim Zaharije sve one srbske knezove u plemenitom svjetlu prikazujem«. ⁵⁹ Uz to je još Tresić odlučio napisati predgovor koji bi dokazao da nije imao nikakvih protusrpskih tendencija prilikom pisanja drame. Priča o Simeonu dobila je nastavak kada je ta drama doživjela kazališnu premijeru. Prema *Hrvatskome pravu* srpski su učenici i studenti stvarali u Zagrebu usijano ozračje tvrdeći da je Tresić u svome djelu uvrijedio srpski narod. Dakako, uvijek spremni na obračunavanje, članovi frankovačke mladeži pokupovali su karte za premijeru kako bi odgovorili na moguće prosrpske istupe. No kako je to izvijestilo *Hrvatsko pravo*, Srbi su »uvidjeli da Tresić nije vrijeđao, dapače, da ih je toplo prikazao u idealu bratske sloge« ⁶⁰ (op. S. M., misli se na savezništvo hrvatskoga kralja Tomislava i srpskoga kneza Časlava).

Te 1896. godine Tresić je već imao određenu važnost u ČSP-u. Kada je krajem veljače umro A. Starčević, *Hrvatsko pravo* je na udarnoj stranici stavilo Tresićevu pjesmu »Dr. Antunu Starčeviću«. ⁶¹ Tijekom pogreba Tresić je održao prigodni govor odmah poslije J. Franka, stavljajući naglasak na moralne vrijednosti »oca domovine«. ⁶² U tom govoru istaknuo je i socijalnu dimenziju rekavši da je Starčević bio »učitelj i otac prostoga puka koji ga je obljubio i shvatio dočim ga bogataši i ne htjedoše shvatiti«. Istodobno, Tresić je postao jednim od glavnih komentatora *Hrvatskoga prava* za kulturna pitanja. Ponaprije, pisao je o književnosti i kazalištu. U pogledu opisa kazališnog života u Zagrebu Tresić je iznosio više negativnih ocjena o publici nego o repertoaru ili glumcima. Nezadovoljan brojem posjetitelja predstava, Tresić je ogorčeno zapisao u *Hrvatskom pravu* da Zagrepčani »preziru kazalište, imaju loš ukus i niski stupanj naobrazbe što na kraju pokazuje nedostatak patriotizma«, te ih »zanima više cirkus Sidali nego klasika«, a Zagreb je ocijenjen kao »građ epikurejaca i egoista«. ⁶³ Korijene Tresićeve kritike valja promatrati u dvostrukom svjetlu. Kao prvo, on nastoji oštrinom prosuđivanja ukazati na svoje osobne stručne sposobnosti. Uz to, kritika građanskog odnosa prema kulturi polazi od stvarne činjenice da je kultura kao profesija bila rijetko profitabilna, posebice za mlade stvaraocce koji su se tek probijali. Stoga riječi osude bivaju izgovorene u svrhu većeg potpomaganja kulture od strane bogatijih slojeva društva.

Sve u svemu, u to je vrijeme sve čvršće pristajao Tresić uz frankovačku liniju. Premda se vratio u Dalmaciju i pokrenuo *Novi Viek*, zadržao je uske veze s političkim životom u Banskoj Hrvatskoj. Kao što je već istaknuto, vode dal-

⁵⁸ HDA RO ATP, Pismo Kostrenčića od 16. VII. 1897.

⁵⁹ NSB, R 6248 b, Pismo Tresića od 29. IV. 1897.

⁶⁰ *Hrvatsko pravo*, br. 150 (1. V. 1896.). »Tresićev Simeon i Srbi«.

⁶¹ Pjesmu je objavila i *Hrvatska domovina* u br. 53 za 1896. godinu.

⁶² *Hrvatsko pravo*, br. 99 (29. II. 1896.). Izvješća u danima Starčevićevc smotri spominju da je u uredništvo frankovačkih novina dolazilo mnogo brzjava i na samoga Tresića.

⁶³ Isto, br. 26 (2. XII. 1895.)

matinskih pravaša suzdržali su se u prvim trenucima raskola od reakcija želeći ostati neutralni kao predstavnici jedinstvene pravaške stranke u Dalmaciji. Nisu se htjeli uključivati u spor pravaša banske Hrvatske očekujući da će članovi obaju krila sami poraditi na međusobnom sporazumu i ponovnoj uspostavi jedinstva. Tomu u prilog išla je činjenica da se tijekom 1896. pokušalo obaviti pravaško izmirenje. Sam Tresić je u to vrijeme, uživajući povjerenje obaju zaraćenih tabora, bio izabran za pregovaračkog zapisničara.⁶⁴ Upravo zbog nepopustljivog odbijanja domovinaša da prihvate ponovi ulazak Franka u pravaški klub, on je zapisao da je u njemu »od tada Frank imao velikog zagovaratelja«.⁶⁵

Već smo vidjeli da je krajem 1895. Tresić počeo pisati za frankovački dnevnik *Hrvatsko pravo*. No suradnja nije tekla posve idilično. Frankovci su preuzeli integralne tekstove iz već spomenutog serijala »Rane otačbine« no serijal je prekinut u studenome 1896. godine bez objašnjenja.⁶⁶ Kasnije *Hrvatsko pravo* objavljuje jedan dopis uredništvu koji potvrđuje na trzavice sa splitskim *Novim Vekom*.⁶⁷ Riječ je o tipičnom sukobu kada se radi o frankovcima. Naime, »čisti« pravaši su tragom svoje stranačke discipline zahtjevali od svojih suradnika da slijede njihove glavne političke odrednice. U toj fazi »čistima« je tako smetalo da ih *Novi Vek* naziva frankovcima »kao što to rade i slavosrbi«.⁶⁸ Suprotno tome, Tresić je htio zadržati pravo na nezavisno uređivanje lista, ali i dobiti više prostora i potpore od ČSP-a. Određeno svjetlo na trzavice između Tresića i frankovačkog vrha baca dostupna korespondencija. Pismo J. Franka, datirano 10. listopada 1897., pokazuje da Tresić nije odobravao odnos ČSP-a u pogledu »slučaja Sjeničak«.⁶⁹ Naime, frankovci su, kada je u kordunskom mjestu Sjeničak ubijen jedan državni činovnik, reagirali optužbom da u tom krvavom činu svoje prste ima oporbena koalicija (domovinaši i obzoraši). Tresić je u takvoj reakciji očitovao negativno frankovačko strančarstvo. Ipak, Frank je u navćenom pismu ostavljao dovoljno prostora za nastavak komuniciranja s Tresićem, pozivajući ga na stranačke sastanke. U prilog održavanju veza išlo je i Tresićevo dopisivanje s bračnim parom Kumičić, Eugenom i njegovom ženom Marijom.⁷⁰ Kumičići su u političkom smislu bili čvrsto povezani s Frankom i njihov zajednički rad na podizanju ČSP-a nije dolazio u pitanje. Istodobno oni su nastojali

⁶⁴ A. Tresić Pavičić, »Zašto sam razkrstio s drom Frankom«, u: *Hrvatska*, br. 5 (7. I. 1901.). Prema Tresiću, on je izabran za zajedničkog perovodu na prijedlog domovinaša Ivana Banjavčića.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto, br. 588 (19. X. 1896.), 590 (21. X. 1896.), 606 (9. XI. 1896.).

⁶⁷ Isto, br. 622 (29. XI. 1897.).

⁶⁸ Isto. Pripadnici ČSP-a tumačili su da je termin *frankovci* doskočica »slavosrba« i obzoraša. Sebe su nazivali pravašima, ili ako treba prema osobama »starčevićancima«. Termin »frankovci« prevagnuo je do danas u historiografiji, i kao takav koristi se i u ovome tekstu. Upotrebljen je i izraz »čisti« pravaši, no valja imati na umu da on formalno vrijedi do 1904. godine, kada je ČSP preimenovan u Starčevićansku hrvatsku stranku prava.

⁶⁹ HDA, RO ATP, Pismo J. Franka od 10. X. 1897.

⁷⁰ Vidi: M. Galić, *Hrvatske prilike u dopisivanju Ante Tresića Pavičića*, 10.–15. i 19.–46.

održati čvrste veze s Tresićem, sugerirajući mu da prihvati njihovu stranku »jer je ona prava i jedina stranka koja zastupa čistu hrvatsku misao«.⁷¹

Već sljedeće godine ponovo je došlo do zbližavanja. Obnovu suradnje frankovci su tumačili napadima obzoraškog i mađaronskog tiska na *Novi Viek*. Do- dirne točke pronadene su u obostranoj odanosti »čisto hrvatskim načelima i borbi za njegova oživotvorenja bez primjesa nenaravnog slavenstva«.⁷² Štoviše, Frank je odlučio potpomoći mlade dalmatinske pravaše, smatrajući da tako može parirati ostalim listovima mladeži koji su podržavali druge političke ideologije.⁷³ Drugo veliko ime ČSP-a, književnik E. Kumičić, nastavio je pokazivati sklonost prema Tresićevom opusu, i to više onom umjetničkom. U jednom od svojih brojnih saborskih govora Kumičić je raspravljao o uredničkoj politici zagrebačkog *Obzora*, dnevnika koji je tada podržavao frankovcima suparničku koaliciju Neodvisne stranke prava (obzoraši) i domovinaša. Tom prilikom Kumičić je ukazao na primjer Tresića i spomenute drame »Simeon Veliki«, koju je građanstvo toplo primilo, dok ga je obzoraška kritika pišući o plagijatu sa- sjekla.⁷⁴

Tresić je još tijekom 1898. razmišljao o prebacivanju svoje revije *Novi Viek* iz Splita u Zagreb. Iznad svega njega je zanimao prelazak u nukleus hrvatskog političkog života. U pismu od 23. IV. 1898. Trumbiću on ističe: »Zagreb je naše književno središte te bi imao više suradnika, jer me stari nebi ostavili, a tamo bih nedvojbeno stekao novih.«⁷⁵ Frankovačko sufinanciranje *Novoga Vieka* podudaralo se s podizanjem privatne tiskare »I. hrvatska radnička tiskara« koja je bila u vlasništvu ČSP-a. Tiskara je organizirana na principu dioničkog društva, a bila je smještena na Jelaićevom trgu broj 24. Od 1. srpnja preuzela je tiskarnje *Novoga Vieka*.⁷⁶ U ime tiskare s Tresićem je surađivao Ivan Peršić, frankovac koji je bio poznat i po svom novinarskom angažmanu u *Hrvatskome pravu*. Iz njegovog pisma koje je datirano 10. svibnja 1898. saznajemo da je Tresić »odlučio definitivno preseliti u Zagreb, a njegovo štampanje [*Novi Viek*], kao i upravu sa odpremom povjeriti našoj tiskari«.⁷⁷ Konačno, 1. srpnja 1898. tiskan je prvi broj *Novoga Vieka* u tiskari I. hrvatske radničke tiskare. Frankovački dnevnik ocijenio je *Novi Viek* »pravom smotrom koja je pristupačna svim slojevima hrvatske inteligencije«.⁷⁸ Ponovo je urednik revije usmjerio svoju oštricu prema mladim članovima hrvatske političke zajednice koji su drugačije gledali na probleme hrvatskoga društva. Tomu smjeru priklonio se i A. G. Matoš, koji je povremeno slao svoje dopise iz Ženeve. On je često podsjećao na svoja beogradska iskustva koja su dokazivala dobro poznavanje srpskoga

⁷¹ Isto, 37.

⁷² Isto, br. 791 (25. VI. 1897.).

⁷³ HDA, RO ATP, I-46, kut. 2. Pismo J. Franka od 26. V. 1898. koje donosi dogovor oko izlaženja *Novoga Vieka*.

⁷⁴ Evgenij Kumičić, *Govori*, priredio Dubravko Jelčić, Zagreb, 1994., 262./263.

⁷⁵ Ivan K. Ostojić, Neka sačuvana pisma, u: *Jadranska vila*, Omiš, listopad 1933., 12.

⁷⁶ *Hrvatsko pravo*, br. 796 (31. VI. 1897.).

⁷⁷ RO ATP, fasc. 5, dopis Ivana Peršića od 10. V. 1898.

⁷⁸ *Hrvatsko pravo*, br. 846 (1. IX. 1898.).

nacionalnog duha, za razliku od »hrvatsko-srpske omladine«, koja se halabukama doklatila na pozornicu javnoga mnijenja i koja je htjela »bezuvjatnu slogu« iako je riječ o posve različitim političkim težnjama.⁷⁹

Premda još nigdje nije bilo otvorenog priklanjanja pojedinim strankama u Banskoj Hrvatskoj – to je bio inače službeni stav dalmatinske Stranke prava – Tresić je u svojim člancima iskazivao sve veću naklonost prema ČSP-u. Takav stav očitovao se prije svega u kritici druge pravaške strane – domovinaša. Potvrdu o neizbježnom raščišćavanju političke situacije pružala je skupština dalmatinske Stranke prava, koja je održana 31. kolovoza 1898. u Splitu. I prije sazivanja skupštine pojedini ugledni pravaši upozoravali su na neodgovarajuće stanje unutar stranke.⁸⁰ Splitska skupština donijela je na vidjelo svu unutarnju podvojenost stranke koja je neposredno proizlazila i iz pogleda na stanje pravaštva u Banskoj Hrvatskoj. Odnos prema tom problemu izazvao je duboke podjele. Na prijedlog, uglavnom, zadarskih pravaša zatražena je javna osuda domovinaša, i to zbog njihove sklonosti prema: a) srbofilstvu, b) sporazumijevanju s obzorašima (pristicama i sljedbenicima Neodvisne narodne stranke), c) poticanju ravnodušnosti prema »čistom« hrvatskom nacionalizmu, i d) kritike uloge Ante Starčevića prilikom raskola. Budući vođa dalmatinske Čiste stranke prava don I. Prodan govorio je čak i o izdajstvu pravaških idela. Tresić, koji je u tom trenutku bio tajnik egzekutivnog odbora dalmatinske Stranke prava, stao je na stranu zadarskih pravaša. Još uoči skupštine Tresić je doveo u pitanje opravdanost održavanja skupa u Splitu, jer je pretpostavljao kako će prevagu u odlukama donijeti upravo splitski pravaši.⁸¹ U svojem nastupu kritizirao je dvojicu istaknutih splitskih pravaša: A. Trumbića i J. Smodlaku. Prvoga je osudio za otvoreno podržavanje domovinaša u pravaškim sukobima unutar banske Hrvatske, dok je drugi napadnut zbog kritiziranja svećenstva koje je pripadalo Stranci prava.⁸² Tresić je odbacio i negativni odnos prema J. Franku smatrajući da su sve invektive na njegov račun plod osobnih antipatija koje

⁷⁹ Isto, br. 1 i 2 (1. i 15. VII. 1898.), »Odgovor A. G. Matoša na upute 'Novoga Vieka'«.

⁸⁰ Juraj Biankini, jedan od vođa dalmatinskog pravaštva i urednik zadarskog *Narodnoga lista*, pisao je Tresiću: »Ja se nadam da ćete i Vi prisustvovati (skupštini), i da ćete u svom tajničkom izvješću dobro ošinut nemarnost naših ljudi, koji u svoj Dalmaciji kroz godinu dana nisu bili kadri ustrojiti barem dvadeset mjestnih odbora. Kako ćete da ovako napredujemo?«, HDA, RO AIP, kut. 2, pismo 13., Zadar, 17. VIII. 1898.

⁸¹ Tresić je ukazao na nepravilnost održavanja skupštine jer se to protivilo uredbama stranke. Naime, svake godine trebalo je u različitim mjestima održati skupštinu, a prošle 1897. skupština je održana u Splitu. Vidi: *Hrvatsko pravo*, »Skupština stranke prava u Splitu«, br. 847 (2. IX. 1898.).

⁸² Kroničar pravaštva u razdoblju kraja prošlog i početka ovoga stoljeća Ivan Peršić zabilježio je prisnu povezanost Trumbića s Folnegovićem, koji se za vrijeme raskola nalazio na čelu »domovinaša«. Arhiv grada Zagreba, *Zbirka Peršić*, sv. 28., 76. Smodlakina osuda svećenstva, koju su bučno podržavali mladi splitski pravaši (varošani), imala je pak svoga udjela u raskolu dalmatinske Stranke prava. Na čelu novoustrojene dalmatinske Čiste stranke prava bili su mahom nezadovoljni svećenici. Vidi: Marjan Diklić, Prva konferencija »Starčevićanaca« u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 34, Zadar, 1992., 181.-195.

uopće ne vode računa o kvaliteti političkih poteza i naporima vođe ČSP-a.⁸³ Istodobno, frankovačke pristaše slali su iz Zagreba brzojave skupštini dajući na znanje svoje viđenje u dalmatinskom sukobu. Tako su članovi Hrvatske radničke stranke, tj. udruge frankovačkog radništva koje je bilo inkorporirano u ČSP poslali poruku: »Dolje slavosrbi, koji ponizno obijaju pragove preko Drave i pohadjaju srbske konake! Bože oslobodi hrvatski narod slavosrbah! Slava Anti Starčeviću! Živila čista stranka prava! Živio dr. Frank!«⁸⁴

Premda je bilo jasno da Tresić nikako ne stoji uz dominantnu trumbićevsku struju, on je ipak pokušao tijekom skupštine naći kompromisno rješenje. Naime, nastojao je prije odlaska nepopustljivih zadarskih pravaša iz dvorane isposlovati prekid skupštine. Na taj način, računao je, dalmatinski bi pravaši dobili na vremenu i tako pokušali konsolidirati vlastite redove. Plan o prekidu skupštine nije uspio. Dalmatinsko pravaštvo definitivno se pocijepalo.

Iako je po položaju u dalmatinskoj Stranci prava bio važna osoba, Tresić je poslije raskolničke skupštine u Splitu prešao u Zagreb ne imajući više neposrednih doticaja sa stranačkim životom Dalmacije. Doduše, on je bio među supotpisnicima poziva za sastanak dijela pravaša u Zadru, ali njegovo ime ne nalazimo među osnivačima dalmatinske Čiste stranke prava koja je osnovana 19. X. 1898. u Zadru. Uoči zadarske skupštine Tresić je poslao Prodanu brzojav slijedeća sadržaja: »Ne mogah putovati. Bog neka nadahne vaše viećanje da bude na korist otačbine, na čast čiste stranke prava [Dr. Tresić]«.⁸⁵

U to je vrijeme Tresić već sudjelovao u izbornim aktivnostima ČSP-a koji je uspio osvojiti III. izborništvo na izborima za skupštinu grada Zagreba.⁸⁶ Tako se i on pridružio akciji za suzbijanje »sruženih slavosrba«, kako su frankovci pejorativno nazvali koaliciju domovinaša i obzoraša. Svi ti potezi pokazali su njegovu privrženost ČSP-u. Zauzvrat, Tresića je vrh stranke postavio među osobe koje su donosile važnije administrativne odluke. On sudjeluje kao član egzekutivnog odbora stranke na sjednicama koje donose zaključke o provedbi saborske akcije za sjedinjenjem Dalmacije s Banskom Hrvatskom, kao i u donošenju izjave na temelju koje je u klub ČSP-a primljen David Starčević.⁸⁷

Istodobno, Tresić je u Zagrebu nastavio uređivati *Novi Viek* (treće i četvrto godišnje lista). U tom razdoblju dovršio je i svoju dramu »Katarina Zrinska« koju mu je isto tako tiskala frankovačka *I. hrvatska radnička tiskara*. Povremeno je pisao i komentare u *Hrvatskome pravu* gdje je ubrzo ušao u polemiku s domovinašima. Povod za sukob bila je glasina o navodnoj Tresićevoj potkupljivosti. No *Hrvatska domovina* je zapravo htjela okriviti Tresića zajedno s Kumičićem da su radili na raskolu dalmatinskog pravaštva.⁸⁸ Glavno rasadište za tu djelatnost bila je prema domovinašima smotra *Novi Viek*, tada još smještena u

⁸³ *Novi Viek*, Zapisnik skupštine Stranka prava, br. 6. (15. IX. 1898.).

⁸⁴ *Hrvatsko pravo*, br. 848 (3. IX. 1898.).

⁸⁵ Isto, br. 909 (15. XI. 1898.).

⁸⁶ Vidi: »Komers čiste stranke prava«, *Hrvatsko pravo*, br. 900 (4. XI. 1898.).

⁸⁷ Vidi *Hrvatsko pravo* br. 917 (24. XI.) i 942 (24. XII. 1898.). Tresićev supotpis nalazi se uz glavna imena Čiste stranke prava: Josipa Franka, Mile Starčevića, Eugena Kumičića i Mije Tkalčića.

⁸⁸ *Hrvatska domovina*, br. 200 (3. IX. 1898.) »Hoće im se razkola«.

Splitu. Termin potkupljivosti aludirao je na Tresićevo svrstavanje pod frankovački patronat. Tresić je odgovorio »Otvorenim pismom dr. Ivanu Ružiću«, jednom od vodećih osoba domovinaša.⁸⁹ Tom prilikom Tresić je opovrgavajući glasine zapravo želio pokazati da su upravo domovinaši glavni krivci za nejedinstvo pravaša, i to zato što samo dok je nesloge mogu zadovoljavati osobne političke ambicije.

Ipak i iz hrvatske metropole Tresić je vodio polemike s pojedinim dalmatinskim pravašima koji su bili protivnici »čistopravaške« opcije. Najprije je odgovorio na prigovore F. Supila, koji je zapisao da je Tresić »pjesnik koji ne pozna narod ni odnošaje« u pojedinim mjestima Dalmacije.⁹⁰ Taj spor ocrtavao je trenutno stanje dalmatinskog pravaštva uoči njezina raskola. Povod prepirci bili su događaji uoči splitske skupštine pravaša kada je Tresić izjavio da su vodeći dubrovački pravaši iskazali stranačku neposlušnost jer su odbili kandidaturu Ive Prodana u njihovom kraju. Za F. Supila je takva ocjena bila uvreda: »Mislim da u našem kotaru imalo bi se saslušati i mnijenje onijeh, koji su se ovdje rodili, ovdje žive i djeluju, da i oni kažu svoju«. Pored toga, F. Supilo je u svojoj analizi istakao da su pravaške veze s tamošnjim »narodnjacima« bile neminovne ako se htjelo nešto htjelo učiniti u borbi protiv talijanskih autonomaša i srpske stranke. U danim okolnostima kada je pravaštvo stagniralo tražio se način izlaska iz krize. Radikalnija struja na čelu s I. Prodanom odbijala je bilo kakve veze s drugim izvanpravaškim strankama, dok je upravo F. Supilo pokazivao sklonost prema kompromisnoj politici suradnje s drugim strankama. Za I. Prodana je važno da se »osujeti rad narodnjaka i njihovih agenata u pravaškom taboru«. ⁹¹ Suprotno tome, F. Supilo je izlaz iz krize vidio u zajedničkoj akciji pravaša i narodnjaka, ali i u otklanjanju bilo kakvog utjecaja frankovaca u dalmatinskom pravaštvu. Tomu valja pridodati i njegovu želju da mladi dalmatinski pravaši preuzmu kormilo nad određivanjem budućih političkih smjerova.⁹²

Spor u tumačenju razvio se ubrzo u dugotrajnu polemiku koju je obnovio nekadašnji Tresićev sudrug iz »Novoga Vieka« M. Drinković.⁹³ Ponovo je otvoreno pitanje pravaškog odnosa prema izborima za dubrovačku općinu.⁹⁴ U polemici se progovorilo i o već spomenutoj splitskoj skupštini pravaša, odnosno utjecaju koji je imao Frank prilikom raskola dalmatinskih pravaša. Za vrijeme rasprave Tresić je uporno odbacivao optužbe o besprincipijelnosti Franka i

⁸⁹ *Hrvatsko pravo* br. 853 (10. IX.) i br. 877 (7. X. 1898.), te *Hrvatska domovina* br. 206 (12. IX.) i 227 (5. X. 1898.). Tresić je odbacio pisanje *Hrvatske domovine*, a morao je i na sud zbog uvrede poštenja još jednoga domovinaša Franje pl. Jakše. Kotarski sud osudio ga je na kaznu od 15 forinti.

⁹⁰ *Crvena Hrvatska*, »Na obranu.«, br. 39 (24. IX. 1898.).

⁹¹ HDA, RO ATP, I-218, kut.2, Pismo Ive Prodana iz Zadra od 21. XI. 1897.

⁹² Vidi poglavije »U borbi protiv Franka i njegovih sljedbenika« u knjizi Ive Perića, *Mladi Supilo*, Zagreb, 1996, 132.-136.

⁹³ Polemika je pokrenuta u zadarskom *Narodnom listu*, urednika Jurja Biankinija. Vidi br. 39 (17. V. 1899.). Na stranu M. Drinkovića stali su Ante Trumbić, Petar Didolić i Vicko Skarpa.

⁹⁴ Tresić je istodobno pokušao istaći svoju kandidaturu u šibenskom kotaru, no zbog slabih mogućnosti morao je odustati. Vidi: HDA, RO ATP, I-218, Pismo I. Prodana od 21. XI. 1897.

njegovih sljedbenika. U tom vremenu Tresić više nije imao utjecaja u Dalmaciji, napose u Splitu gdje je izdavao »Novi Viek«. Njegov vjerni prijatelj Nikola Ostojić poručio mu je u povodu polemike s M. Drinkovićem da u »Spljetu imaš, vjeruj mi, malo ili nimalo onih, koji bi bili kadri, u slučaju potrebe, za tebe i najmanju pretrpiti – ma u Spljetu je bilo tako, još i onda kad si u njem stanovao i kad si dobroćudno svakoga krstio prijateljem.«⁹⁵

A da je tada lojalno pristao uz ČSP, pokazuje i slučaj tiskovne parnice u kojoj je odvjetnik J. Frank predstavljao Tresića u tužbi glavnih frankovačkih predstavnika protiv urednika *Obzora* Josipa Pasarića⁹⁶. Sud je osudio J. Pasarića zbog uvrede poštenja s time da je osuda morala biti objavljena u *Obzoru*. Premda je parnicu povelala grupa frankovačkih političara, poražena stranka optužila je za sve samo J. Franka. On je za njih uveo »tužakanje« koje ne odgovara političkoj borbi. Tako se otvorio problem političke kulture i ponašanja u političkom životu Hrvatske. Premda je J. Frank dobio niz parnica u kojima je dokazao da ga politički protivnici kleveću i kaljaju čast, svi ti procesi imali su suprotni učinak. Sve je više ljudi s podozrenjem pisalo o J. Franku i njegovim političko-financijskim poslovima. J. Frank je tako postao »mutna osoba« kod koje se nikada ne zna što doista radi i smjera.

Već pri kraju svoje frankovačke epizode objavio je Tresić prijedoran članak »Za hrvatsku najveću svetinju« u kojemu se zauzeo za očuvanje staroslavenske Božje službe u Katoličkoj crkvi. Tresić je u spomenutom članku stavio određenu odgovornost na stranu Katoličke crkve smatrajući da je ona dužna braniti interese svojih naroda, »uzročito pak našega, koji smo njene interese tako branili, da nas je nazvala svojim predzidjem«. Takva konstatacija uklapala se u aktualnu frankovačku političku filozofiju prema vrhovima Crkve. Frankovci su bili vrlo kritički raspoloženi prema dijelu višega klera jer su postojale vrlo plodne veze između toga svećenstva i domovinaško-obzoraške koalicije. Pri tome je svećenstvo optuživano za »klerikalizaciju«, te je od njega zatraženo da se ne bavi pitanjima politike.⁹⁷ Upravo zato neke smjernice Tresićeva članka nisu odgovarale tadašnjoj političkoj liniji frankovaca. Tako je npr. Tresić napisao da »mi znamo da kada bismo narodnu borbu spojili sa vjerskom, lakše bismo odolili svim neprijateljima«⁹⁸ dok su upravo frankovački ideolozi pozivajući se na A. Starčevića isticali svoju odbojnost prema konceptu poistovjećivanja vjere s nacionalnim identitetom.

Raskid sa Čistom strankom prava

Prvi jasan prijelom između Tresića i ČSP-a uočavamo krajem 1899. godine. Tada *Hrvatsko pravo* objavljuje »Otvoreno pismo« K. Šegvića kojime on svome

⁹⁵ HIDA RO ATP, I–176, Pismo Nike Ostojića, Povelja (2. VI. 1899.).

⁹⁶ *Starčevićanac*, »Osudjeni klevetnici«, br. 21 (4. XI. 1898.).

⁹⁷ O terminu »klerikalizma« u suvremenoj hrvatskoj historiografiji vidi različita mišljenja: M. Gross, *Liberalizam i klerikalizam u hrvatskoj povijesti, Naše teme*, br. 6–7, 846–858., Zagreb, 1987.; Jure Krišto, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.–1918.*, Zagreb, 1994.; Mario Strecha, »...Mi smo Hrvati i katolici«, *Radovi*, br. 27, 127.–161., Zagreb, 1994.

⁹⁸ *Hrvatsko pravo*, br. 1030 (12. X. 1899.).

dalmatinskom kolegi i suradniku upućuje poruku osude.⁹⁹ Pismo koje započinje ocjenom da je Tresić »prvi lirik Hrvata ali ne i političar« izdvajaju dva momenta. Prvi, koji spominje da J. Frank više nije želio pokrivati troškove izdavanje *Novoga Vjeka*. Drugi, gdje K. Šegvić podsjeća na svoju negativnu kritiku Tresićeve drame »Katarina Zrinska« koja je ukazivala da je drama iskrivljavala sadržaj Kumičićeve »Urote Zrinsko-Frankopanske«. U oba slučaja K. Šegvić odbacuje sve tužbe na račun ČSP-a i Franka držeći da je Tresić bio uvrijeđen bez razloga. U polemiku se uključio i E. Kumičić koji je uz već date Šegvićeve primjedbe nadodao i političku komponentu. On je zamjerio Tresiću što je pokazao dvoličan odnos prema J. Franku – od laskanja do ocrnjivanja – a za takav preokret optužio je F. Folnegovića, »čovjeka koji je prouzročio toliko smutnje, koji je posijao toliko razdora i mržnje u našoj otačbini«. ¹⁰¹

Tresić je svoje poteškoće u ophođenju s J. Frankom izrazio u korespondenciji s drugim uglednim članovima ČSP-a. U tom smislu dostupni su odgovori koje je primio od A. G. Matoša i don I. Prodana, vođe dalmatinskog ČSP-a. A. G. Matoš javio se iz Ženeve: »Gosp. Franka žalim. Omalovažavajući Vas, omalovažavaju kulturni element stranke, koji joj je toliko potreban, da bez njega, gotovo, ne može ni postojati. U Vama uvrijedio je i Novi Viek, pa i mene. Meni on lično nikada ne bijaše simpatičan. Lična mu je ambicija tolika, da bode oči i iz daleka (kao i kod dra Amruša). Da je to škodilo, škodi i škodit će stranci, o tomu nema sumnje. Kao političar mi je simpatičan, jer mi se čini liberalan u europskom smislu«. ¹⁰² Prodan je izrazio svoje suosjećanje s lošom Tresićevom sudbinom i kao stari pravaš ponudio je savjete: »Budući da prolazite kroz najkritičnije čase života postupajte hladnokrvno u postupanju i pisanju. Bez blagosti, srce, žar i ponos nisu vazda najbolji savjetnik. S dr. Frankom gonite mak na konac i opisujete ga odveć crnim bojama. Činite krivo time Anti Starčeviću, sebi i svim žčistima«. ¹⁰³ Konačno rješenje problema vidio je u Tresićevom povratku Dalmaciji kojoj je nedostajao tip »snažnog i poletnog duha«. ¹⁰⁴

U danima raskida Tresić je oštricu svoje kritike u potpunosti okrenuo prema J. Franku. To pokazuje i njegovo pismo A. Trumbiću: »... inače se nikada iskopati ispod jarma Frankova, kojega od par mjeseci od srca prezirem, jer je brate, čifutin i ništa drugo: naduti čifutin, kojemu nije do ničega na svijetu stalo, nego do svoje taštine«. ¹⁰⁵ S druge strane, neki dotadašnji Tresićevi simpatizeri iz Dalmacije upravo su mu zamjerali »iznenadnu« promjenu političkog mišljenja. Slušatelj bogoslovlja iz Zadra Miljenko Jurišić piše u ime tamošnjih pristaša dalmatinske Čiste stranke prava Tresiću: »Otvoreno Vam kažemo, da se čudimo, kako je to u jedan čas u Vama nastalo loše mnijenje o Dr Franku, u Vama, koji ste ga kroz dugi niz godina imali prigode poznati, Vi, koji ste ga do

⁹⁹ *Hrvatsko pravo* br. 1188.

¹⁰⁰ *Hrvatsko pravo* br.1348/1349, »O Katarini Zrinskoj-historijske činjenice«.

¹⁰¹ *Hrvatsko pravo* br. 1355, Otvoreno pismo Eugena Kumičića (12. V. 1900.).

¹⁰² HDA, RO ATP, I-151, kut. 2, Pismo A. G. Matoša od 25. VI. 1899.

¹⁰³ HDA, RO ATP, I-219, kut. 2, Pismo Ive Prodana od 16. XI. 1899. iz Zadra.

¹⁰⁴ HDA, RO ATP, I-219 i 220, Pisma Ive Prodana.

¹⁰⁵ Ivan K. Ostojić, Neka sačuvana pisma, u: *Jadranska vila* br. 10, Omiš, 1933., 12.

nazad malo dana toliko cijenili, da ste se za njim možda oduševljavali možda više nego mi.«¹⁰⁶ I veliki Tresićev prijatelj don Ilija Ujević javljao je o raspoloženju dalmatinskog stanovništva: »Amo mnogi, osobito mladjarija, obožavaju Franka i mene biede, što im u tome ne drugujem.«¹⁰⁷ Ipak, većina Tresićevih poznanika iz Dalmacije podržala je njegov raskid s J. Frankom. I oni su, kao sada i Tresić, osjećali duboki animozitet prema Frankovoj osobi.

Nakon raskida suradnje s ČSP-om Tresić je najprije nastojao pronaći posao u Sarajevu. Njegov kolega J. Biankini pokušao je bezuspješno isposlovati preko Benjamina Kállaya, austro-ugarskog upravitelja BiH, namještanje u sarajevskom Muzeju.¹⁰⁸ J. Biankini je tada zapisao: »Veselio bi se da se konačno i pristojno namjestite, te da na miru budete mogli posvetiti knjizi Vaše rietko umne sposobnosti.«¹⁰⁹ Osim toga, Tresić je ponovo pokušao obnoviti suradnju s Maticom hrvatskom. No s te strane također nije dobio podršku. Matičini recenzenti odbacili su za objavljivanje ponudenu Tresićevu dramu »Finis Reipublicae«. T. Smičiklas, predsjednik Matice, predložio mu je da se javi Josi Modriću, profesoru i veleposjedniku iz Benkovca, koji mu je ponudio gostoprimitstvo na jednu godinu dok piše umjetnička djela.¹¹⁰ Tresić je takav prijedlog odbacio. Konkretnu ponudu dobio je Tresić i od Jakića, urednika tršćanskoga lista *Pensiero Slavo*. Jakić je već dulje vrijeme pokušao uvjeriti Tresića da bi za njegov razvoj bilo najbolje da dođe u Trst i uključi se u uredništvo njegova lista.¹¹¹ No ni tu ponudu Tresić nije prihvatio.

Nakon kraćeg vremena Tresić je ipak uspio uspostaviti plodonosnije odnose s krugom intelektualaca oko Matice hrvatske. Najprije su odbornici Matice odobrili stipendiju Tresića, za boravak u Parizu. Pri tome je prema dostupnoj korespondenciji glavnu ulogu odigrao F. Folnegović, koji je Tresiću poručio: »Hrvatska Vas više treba u Parizu nego Zagrebu.«¹¹² Na temelju novčane potpore (Weberova zaklada) Tresić je otputovao u glavni grad Francuske na kongres psihologa u Parizu, gdje je održao raspravu pod naslovom »Une hypothèse sur la possibilité des rapports de l'âme et du corps«. Njegov nastup bio je ocijenjen u domaćim novinama kao korisno predstavljanje hrvatske kulture u inozemstvu.¹¹³ I konačno, Tresić je ispunio svoju želju da postane aktivni član

¹⁰⁶ HDA, RO ATP, I-66, kut. 2, Pismo M. Jurišića iz Zadra od 2. XI. 1899. Pismo je odgovor na Tresićeve upite o videnjima mladih pravaša iz Zadra u vezi s njegovim sukobom s frankovcima.

¹⁰⁷ Isto, I-280, kut. 2, Pismo Ilije Ujevića od 27. VI. 1900.

¹⁰⁸ Isto, I-14, kut. 2, Pismo Juraja Biankinija od 21. XII. 1899. iz Beča.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ Isto, Pismo T. Smičiklasa od 1. VIII. 1900. iz Rogateca. Podatke o Modriću vidi u članku Fedore Ferluga-Petronio, »Putopisi Ante Tresića Pavičića«, u: KD ATP, 112.

¹¹¹ Isto, I-240.-250. Ipak, Tresić se kasnije odlučio za Trst gdje je 1903. pokrenuo list *Jadran*.

¹¹² Posebnu ulogu u stipendiranju Tresića odigrao je F. Folnegović. Vidi: RO ATP, I-44 i I-45, kut 2.; te NSB, korespondencija Tresića s Kostrenčićem, R-6248 b, pismo iz Pariza od 24. VII. 1900.

¹¹³ Vidi npr. *Hrvatska domovina*, br. 200 (30. VIII. 1900.)

Matice hrvatske. Naime, odbor Matice je na skupnoj odborskoj sjednici od 21. XI. 1900. konačno uvrstio Tresića među književne radnike Matice.¹¹⁴

Nakon svega, Tresić se u političkom smislu okrenuo drugome pravaškome krilu – domovinašima. U novoj političkoj sredini Tresić je vrlo brzo preuzeo funkciju urednika *Hrvatske*, dnevnika domovinaške struje. Taj je dnevnik, upravo prije imenovanja Tresića za njegova urednika, promijenio naziv iz *Hrvatske domovine* u *Hrvatska*.¹¹⁵ Domovinaši su svojem čitateljstvu prikazali Tresića »jednim od mlađih starčevićevih učenika, ali kojega je Starčević zavolio, kao malo koga, a na samom smrtnom krevetu ga je nazvao genijalnim, a uz to radnim i uztrajnim«. ¹¹⁶ Premda je prošlo gotovo skoro pet punih godina od velikog pravaškog raskola, očito da su razni starčevićanski atributi još uvijek imali veliku moć u međupravaškim nadmetanjima i pridobivanju popularnosti.

Tresić je već u prvim brojevima *Hrvatske* počeo opisivati razloge raskida s ČSP-om. U članku »Zašto sam razkrstio s drom. Frankom«, koji je izašao u šest nastavaka, naveo je sve razloge nesuglasja.¹¹⁷ Kao glavni uzrok naveo je neslaganje s J. Frankom, naglasivši da s ostalim frankovcima nije želio prekinuti odnose. Frank je po Tresiću bio »glavni diktator« ČSP-a koji je organizirao poticanje raznih polemika u *Hrvatskome pravu*, upućivao na »razne trice i kućine, koje se moraju upotrebiti, da se izrabi položaj, i nespремnost protivnika«, te radio na omasovljanju stranke primajući u nju raznolike – »politički neobrazovane« – osobe.¹¹⁸

Tresić se u svojoj raščlambi sukoba približio i antisemitskim sentimentima. Kao prvo, on se osvrnuo na stanje u samoj ČSP: »Najzazornije mi je bilo vidjeti, da broj židova od dana na dan u klubu raste, i da 'Hrvatsko pravo' ne pušta prigodu, da ne reče koju u prilog židovima. Ja sam odavna bio uvjeren da nama od židova prijeti ona pogibelj, koju ocrtah u V. dielu »Rana otačbine«. Medjutim se ta židovska politika još nije tjerala na veliko, kao dvie godine kašnje«. ¹¹⁹ Peti dio »Rana otačbine« nosio je podnaslov »Siromaštvo naroda. Socijalizam, Framasoni i Židovi«. U tom tekstu Tresić je veliki društveni problem vidio u židovskoj moći koja se očitovala u znatnoj prisutnosti židovskog kapitala na širim prostorima (»sve je u njihovim rukama«). No sve njegove lamentacije nisu bile popraćene točnim podacima, nego jedino generaliziranjem. Očito da je takvo gledanje na neki način objašnjivo u lošem financijskom

¹¹⁴ Prema pravilima Matice hrvatske, član Matice postaje onaj koji plaća svake godine 3 forinte prinosa, te se obvezuje unapređivati smjer društva svojim književnim radom, te zajedničkim radom u strukovnom odboru. Za primanje u članstvo bila je potrebna privola književno-umjetničkog odbora. Vidi članove 3. i 4. *Izješća Matice hrvatske za 1896.*

¹¹⁵ Isto, dr. Juraj Žerjavić i Grga Tuškan prijavili su 3. XII. 1900. kr. državnom odvjetništvu promjenu naslova novina. U tom dopisu stoji i odluka o »promjeni suvlastništvu kojom pristupa kao suvlastnik uz Grgu Tuškana jošte kao suvlastnik g. dr. Ante Tresić Pavičić«.

¹¹⁶ *Hrvatska*, br. 1. (2. I. 1901.).

¹¹⁷ Isto, br. 5-10 (7. I.-12. I. 1901.).

¹¹⁸ »Zašto sam razkrstio s drom. Frankom«, *Hrvatska*, br. 5.; i »Obranbeni govor dra A. Tresića Pavičića«, *Hrvatska*, br., 270.

¹¹⁹ Isto.

položaju Hrvatske, i to u vremenu kada su se tražili razlozi ekonomske nerazvijenosti, ali i političke nesamostalnosti. Tresić je Židove smatrao jednom od glavnih poluga u pretvaranju hrvatskog (i mnogih drugih) naroda u »siromašno stado«, ali je rezolutno odbacio model mržnje prema Židovima i metodu primjene nasilnih sredstava. Njegova razmišljanja slijedila su u mnogome aktualni koncept austrijske Kršćansko-socijalne stranke kojemu se tada nastojala približiti domovinaška struja. On zaključuje: »Sam narod po sebi neće se moći obraniti. Za to valja da ga brane, koji su prvi za to zvani, a to su kršćanski svećenici. Ovi bi morali iz petnih žila, da osnuju hrvatsku kršćansku socijalnu stranku. Da u svim gradovima i u selima ustroje kršćansko socijalne hrvatske zadruge«, a još je predložio »hrvatske pravoslavne socijalne zadruge« i »hrvatsko-muslimanske socijalne udruge«.¹²⁰

Drugi primjer Tresićeva neprihvatanja frankovačkog filosemitstva ocrtan je u stranačkom stavu prema slučaju Dreyfus koji je potresao francusko društvo, ali je odjekivao i na širem europskom prostoru. Dok su frankovački listovi u mnogim člancima zahtijevali odbacivanje apriorne osude u tome slučaju i ukazivali na protužidovski val u francuskome društvu, dotle je Tresić u tome očitovao samo znak frankovačke podrške svežidovskoj uzajamnosti. »Stao sam malo bolje razmišljati o solidarnosti židova i o njihovoj strahovitoj moći«, zapisao je Tresić misleći pri tome da su frankovci zapravo preko Franka samo u funkciji obrane židovstva.¹²¹

Krajem 1901. godine polemike sa židovskom konotacijom završile su na sudu. J. Frank i urednik *Hrvatskoga prava* M. Lovrenčević pokrenuli su sudsku parnicu protiv domovinaša: Ante Tresića Pavičića, župnika Ivana Babića, Stjepana Zagorca, svećenika Josipa Šafrana i slagara Dragutina Tkalčića. Razlog parnici bio je članak »Kako košeri prave reklamu« u dnevniku *Hrvatska*, ali i neki drugi članci koji su se pojavljivali u domovinaškom tisku. Tresić je ponovio svoje viđenje geneze sukoba s J. Frankom. Osvrnuvši se na glavni sporni termin – »košeri« – Tresić je s dozom ironije pošao od etimologije. Za njega je »košer« prikladan izraz za frankovca (pristašu Čiste stranke prava) jer on na hebrejskom jeziku znači »čist«.¹²² Uz to je istakao da među frankovcima ima »mnogo židova na čelu s Frankom« tako da taj naziv »dobro stoji jer se brane da su jedino oni strogo drže starčevićanske nauke«. Tresić se ogradio od protužidovska tvrdnjom da u »košere« ubraja i katolike ukoliko omalovažavaju »etičke i estetičke vrijednosti«. Ipak je zaključio da su Židovi dominantniji među »košerima« jer imaju »razvijeniju sposobnost zgrtanja novca«. Premda je pokušao dokazati da je riječ o političkoj parnici, a ne uvredi poštenja, Tresić je izvukao tanji kraj. Tiskovna parnica završila je nepovoljno po Tresića, jer je među optuženima dobio najvišu novčanu kaznu.

Tresić je u brojnim istupima istakao još posebno neodgovarajući Frankov odnos prema pojedinim pravašima. Očito želeći razlučiti neosporne Frankove radne kvalitete od sposobnosti za komuniciranjem Tresić je ukazao na problem egoizma vode »čistih« pravaša. Očito tu se išlo za tumačenjem da Frank zapra-

¹²⁰ *Hrvatska domovina*, br. 226 (2. X. 1899.).

¹²¹ Isto, br. 7.

¹²² *Hrvatska*, br. 259 (11. XI. 1901.).

vo nije htio oko sebe okupiti čitav niz pravaša jer je želio pošto-poto dokazati vlastitu superiornost u političkim razmišljanjima. Tako je Tresić naveo i osobne doživljaje koji su trebali istaći jaku Frankovu arogantnost i političku tvrdokornost, tj. nespremnost za prihvaćanjem tuđega neovisnoga mišljenja. Isticanje Frankovog političkog ponašanja išlo je za diferencijacijom između članstva ČSP-a i njegovog vode i imalo je šire reperkusije jer su mnogi smatrali da bi uklanjanjem Franka s političkog vrha nastali uvjeti za obnavljanje jedinstvene Stranke prava.¹²³

Frankovci nisu ostali dužni Tresiću. U nizu članaka koji su se bavili suprotnom pravaškom frakcijom Tresiću su nadjevena razna pogrdna imena s krajnjom svrhom osobne diskreditacije. »Napomadjena kicoška pojava, fićfirić, nedosljedna pojava ili Falstaff« bili su samo od nekih atributa i naziva koji su vezani uz novoga urednika *Hrvatske*. U početku su frankovci rabili jedino izraz »nasljednik Fleišera« aludirajući na Tresićevog uredničkog prethodnika Vjekoslava Fleišera, koji je zbog financijske pronevjere pobjegao u Ameriku. Osim toga, frankovački tisak revno je uspoređivao Tresićevo pisanje iz »čistopravaške« epohe s novim stanjem, i na taj način istakao njegovu promjenu političkog mišljenja. Dakako, to je za »čiste« popraćeno kao krajnja nedosljednost.

Tako je najveći dio Tresićeva djelovanja u domovinaškom krugu bio posvećen obračunavanju s frankovcima. Ipak, razdoblje suradnje s domovinašima bilo je za njega protkano i s drugim izvanredničkim djelatnostima. Tresić je pokušavao djelovati i na manifestacijama raznolikijih sadržaja. Doduše, i na tim sastancima Tresić je nastupao kao predstavnik domovinaške stranke, a ne kao nezavisna osoba. Takav je bio slučaj III. sastanka (austro)slavenskih novinara u Dubrovniku. Put u Dubrovnik odobrio mu je u ime domovinaškog kluba I. Banjavčić.¹²⁴ Tresić se našao i u sastavu prvog upravnog odbora Društva hrvatskih književnika koji je bio izabran 22. travnja 1900., no i ta je funkcija bila u dobroj mjeri povezana s političkim statusom. Tako npr. Tresić sudjeluje u Karlovcu prilikom otkrića spomenika Radoslavu Lopašiću u ime Društva hrvatskih književnika, ali i u ime članova koalicije kojoj su pripadali domovinaši.

Bilo je bjelodano da je u navedenim prilikama zastupan onaj koncept pravaštva koji traži kompromise i aktivniju suradnju s ostalim austroslavenskim i južnoslavenskim narodima. Tresićev govor u Dubrovniku pokazuje kakva je priroda toga pravaškog slavenofilstva.¹²⁵ Cilj okupljanja sa slavenskim predznakom znači za njega zaštitu individualnih interesa slavenskih naroda Habsburške monarhije, s time da oni zajednički trebaju shvatiti kako je nužna njihova usporedna djelatnost. Glavni razlog meduovisnosti ležao je u isticanju zajedničkih potreba: afirmacije nacionalnog i državnog prava svakog slavenskog naroda pojedinačno i zajednička akcija u odnosima prema zajedničkim

¹²³ No i nakon Frankove smrti pravaši se nisu ujedinili, što više stavlja u prvi plan načelne, a ne osobne razlike. Vidi: Jere Jareb, *Pola stoljeća hrvatske politike*, Zagreb, 1995., 16.-17.

¹²⁴ RO ATP, I-11, kut. 2, pismo I. Banjavčića od 2. IV. 1901. iz Karlovca. U svrhu puta Banjavčić je priložio 30 kruna.

¹²⁵ »Govor dra. A. Tresića Pavičića«, *Hrvatska*, br. 86 (15. IV. 1901.).

neprijateljima koji koče njihov razvoj. Tresić polazi od razmišljanja da »nema više opasnosti od odricanja hrvatskog imena, državnog prava i vlastite prošlosti«. Takvo viđenje poticalo je i iz međupravaških rasprava jer se frankovačka linija, pozivajući se na djela A. Starčevića, protivila slavenofilstvu kao političkoj utopiji. Tresić je pak odajući sve priznanje Starčeviću zaključio da je prošlo vrijeme kada se u hrvatskom političkom životu više isticalao slavenstvo nego hrvatstvo. Za njega je očito hrvatstvo uhvatilo duboke korijene, pa kao takvo može u daljem zadovoljavaju interesa tražiti saveznike na ravnopravnoj osnovi. Ali Tresić ujedno otvara i problem odnosa pojedinih slavenskih novina prema problemima Juge monarhije, ukazujući da neki otvoreno propagiraju srpske interese, čime istodobno poriču hrvatsko prisustvo. Tresić je posebno naglasio odnos prema Hrvatima u BiH koje se »sili da pristanu na srpsku ideju«.¹²⁶ Rješenje problema je vidio u poboljšanju međuslavenskog komuniciranja, pri čemu hrvatski novinari moraju izvještavati o hrvatskim težnjama. Zato on želi aktivno iskoristiti svaku priliku za obavještavanje i pridobivanje slavenskog javnog mnijenja u prilog hrvatskog pitanja. Stoga nije ni čudno da je on ubrzo u vrijeme vrhunca »novokursaškog« pokreta zauzeo mjesto povjerljive osobe za dodire s inozemstvom.¹²⁷

Kraj aktivne suradnje sa zagrebačkim pravašima

Jedan nesretni događaj stvorio je jake animozitete prema Tresiću. U ljeti 1901. varaždinska učiteljica Slava Srkulj, sestra profesora Stjepana Srkulja, izvršila je samoubojstvo u Berislavićevoj ulici br. 12, i to u zgradi u kojoj je bilo smješteno uredništvo *Hrvatske*, dnevnika domovinaške stranke (ili Stranke prava). Dakle, dnevnika čiji je urednik bio upravo Tresić. Pokojnica je bila u intimnoj vezi s njime, što je bilo dovoljno da izbije skandal. »Uzbudeni gradski duhovi« porazbijali su prozore uredništva, a Tresić je podnio ostavku. U stvaranju negativnog ozračja svoje prste upleli su i frankovci. *Hrvatsko pravo* izvijestilo je o pismu koje je, neposredno prije svoje smrti, pokojna gospođica Srkulj ostavila Josipu Franku. Pismo je do pojedinosti opisivalo »bezosjećajne« karakteristike Ante Tresića. Uskoro je brat pokojnice preko Frankove odvjetničke pisarnice podigao tužbu protiv Tresića zbog uvrede poštenja i zavodjenja. U prvi mah Tresića je kotarski sud osudio na dva mjeseca zatvora jer je: »zaveo i osramotio Slavu Srkulj obećavši joj ženidbu«. Ipak, rješenjem višeg kraljevskog sudbenog stola od 31. VII. iste godine ukinuta je odluka kotarskog suda i Tresić je razrješen krivnje.

Nemili događaj imao je šire reperkusije, jer su neka sredstva priopćavanja počela negativno pisati o svim Hrvatima iz Dalmacije. Neumjereno oštri napisi poticali su iz redova novina koje su objavljivanje na njemačkom jeziku i u režim-

¹²⁶ Tresić ukazuje na mladočeški organ Narodny Listy (»želi nam krojiti sudbinu žrtvujući Hrvate Srbima«). Tijekom rada dubrovačkog kongresa istupio je novinar Dimitrij N. Vergun s tezama u prilog sversrpske i pravoslavne dominacije na Jugu monarhije. Vidi: »Kongres slavenskih novinara u Dubrovniku«, *Hrvatska*, br. 83-86 (11.-15. IV. 1901.).

¹²⁷ R. Lovrenčić, *Geneza 'novoga kursa'*, Zagreb, 1972., 195.

skom duhu.¹²⁸ Prema tim izvorima Tresić je bio prototip »uobražene i iskvarene dalmatinske inteligencije«. Namjera je članaka bila moralno ocrniti sve političare dalmatinske provenijencije koji su bili u oporbi, a time implicitno osporiti njihove političke akcije među kojima je važno mjesto zauzimala misao o što bržem sjedinjenju Dalmacije s Hrvatskom.

Prvi koji je stupio u Tresićevu obranu bio je krug javnih djelatnika okupljenih oko *Novoga lista*. Živko Bertić, Lav Mazzura i urednik lista Frano Supilo objavili su niz članaka koji su imali dvojak sadržaj. S jedne strane izražene su sve lošije karakteristike Tresića individualca, »megaloman i umišljena veličina«, premda su ga i dalje držali svojim političkim istomišljenikom. Istodobno su spomenuta trojica zauzela i kritičku distancu prema društvu »koje je njega [Tresića] još mlada neiskusna objeručke prihvatilo i sa svim njegovim manama uzdiglo ga sebi na ramena. Čovjeka, koji blješti spoljašnosti, u svom slipeom patriotizmu i idolatrijskom razpoloženju proglasili su ne samo prvim pjesnikom, nego genijem«.¹²⁹ Posebno se *Novi list* usredotočio na isticanje frankovačkog »moralizma« ističući da se cijela afera pretvorila u stjecanje političkog i stranačkog kapitala. U nizu analiza izražena je simbioza između zagrebačkog (malo)građanstva i frankovačke politike koja je najizravnije utjecala na mišljenje šireg javnog mnijenja.

Svoju analizu donio je i zadarski *Narodni list*, čiji je urednik bio Juraj Biankini. U nepotpisanom serijalu »Tresićev roman« nastojala se dati uravnotežena slika Tresićeva položaja. Autor je kao dobar Tresićev poznavalac nabrojio niz njegovih osobnih karakteristika – pretjerana samosvijest, sklonost omalovažavanju i jaka podložnost subjektivnom zapažanju – koje su stvorile Tresiću mnoge neprijatelje i dovele ga u težak položaj. Osim toga, autor je ukazao na Tresićevu nesprijetnost da preuzme posao uređivanja političkog dnevnika [*Hrvatska*], a posebno je naveo slučaj neodgovarajućeg odnosa prema J. Franku. Tako pisac u *Narodnom listu* tvrdi: »Može čovjek biti, koliko se hoće, protivnik dra Franka i njegove politike, može biti mnijenja, da je protivno pravaškom programu – kao što i ja mislim, da jest – da se primio mandata u regnikolarnoj deputaciji, može o njemu misliti, kako hoće, ali se ne smije nikako podkopavati njegov rad, kad je već u kraljevinskom odboru, kad zahtjeva i brani financijsku nezavisnost Hrvatske«.¹³⁰

Tragični slučaj je za dulje vrijeme okončao političko Tresićevo djelovanje u Zagrebu. Premda je prije afere izražavao potpuno povjerenje u Tresića, domovinaški vrh je pod pritiskom javnog mnijenja digao ruke od svoga urednika i člana.¹³¹ Klub Stranke prava poslao je 20. srpnja 1901. Tresiću dopis »Povodom nesretnog slučaja od 15. t.m.« U dopisu stoji: »Vi ste Harambašiću i Banjavčiću izjavio, da odstupate uredništvu »Hrvatske« – ako bi ma izdaleka

¹²⁸ Osječki *Die Drau* pod uredništvom Juliusa Pfeiffera (Članak »Epilog zur Affaire Tresić«, br. 88/1901., te »Dalmatinische Intelligenz«, br. 90) i zagrebački *Agrarzeitung* iz pera Otta Krausa (Članak »Der Fall Tresić«, br. 162/1901.).

¹²⁹ *Novi List*, »Affaire Tresić«, br. 164, (22. VII. 1901.).

¹³⁰ *Narodni list*, 31. VII. 1901.

¹³¹ Vodeći domovinaš G. Tuškan davao je punu podršku Tresiću. Vidi: HDA, RO ATP, I-246, Pismo Tuškana od 11. III. 1901 iz Siska.

taj slučaj mogao bud ugleda lista bud stranke kakvu štetu nanieti. Članovi stranke našeg, uvaživ tu Vašu honetnu izjavu, te znajući da je nemoguće u puni mah razpršit sve sumnje, koji bi neuputno obćinstvo u poznatom nesretnom slučaju, koji se s Vašom poštovanom osobom u savez dovode, – na Vas svaliti mogle, pa usvajajuć i našu predmnevju, da bi to moglo štetno djelovati na ugled stranke i renome našeg lista po Vama dosad liepo uredjivanog, prinukani su prihvatiti Vašu gornju izjavu te Vas riešiti daljnje dužnosti utjecaja i redakcije lista Hrvatske. Nadzorom nad redakcijom tome upućen je g. dr. Harambašić predhodno kao član dolično predsjednik ekektivnog odbora.¹³² Dopis su potpisali u ime Stranke prava Grga Tuškan i Ivan Banjavčić. Na taj način Tresićeva je stranačko-politička karijera u Zagrebu naprasno prekinuta.

Zaključak

Tresić je reprezentativna figura povijesti čija su politička kretanja odražavala mentalitet velikog dijela hrvatske inteligencije. U izgrađivanju svoga političkog stila on se priklonio popularnoj ideologiji pravaštva. No pravaštvo je tada ušlo u fazu permanentne krize, što je stvaralo dosta konfuzije u razmišljanjima pojedinaca. Sigurno da je erodiranje pravaškoga pokreta izazivalo razne frustracije kod pojedinaca koji nisu bili na čistome kako doprinijeti afirmaciji hrvatske nacionalne ideje. Premda se vrlo rano priključio pravaškoj opciji u političkim debatama koje su izbijale krajem prošloga i početkom ovoga stoljeća, Tresić je pokazivao znakove samostalnog rasuđivanja koje izbjegava stranačku disciplinu i podvrgava se idealima individualnog razuma, ali i osjećaja. Stoga on prihvaća različita gledišta koja mu se čine opravdanima u određenim trenucima. Takvo ponašanje omogućilo mu je i raznolike političke »transfere«.

Tresićevo razvijanje dobrim je dijelom uvjetovno i pozicijom slobodnog intelektualaca u društvu. Slabi materijalni položaj nije dopuštao isključivo umjetničku karijeru. Stoga je politika postala sredstvo za zadovoljavanje većih osobnih ambicija. Dakako, ne može se reći da je izvor političkog angažmana samo u materijalnom zadovoljavanju jer su tadašnji hrvatski intelektualci bili duboko protkani promišljanjima o nacionalnim problemima vlastite zajednice.

Još prije opredjeljivanja za jednu od pravaških frakcija Tresić je uživao titulu »barda stranke prava«. Njegovi kontakti sa Zagrebom i Starčevićovo naslijeđe povezali su ga s ČSP-om. Suradništvo je trajalo kratko. Tresić nije podnosio disciplinu frankovačke stranke, ali ni njene pojedine političke poteze. Svakako i činjenica usporedog financijskog kraha Tresićeve revije *Novi Viek* s pogoršavanjem odnosa s J. Frankom potvrđuje da on nije mogao zadovoljiti svoje osobne ambicije u frankovačkom krugu. Uslijedio je novi pokušaj političkog angažmana unutar drugoga pravaškog krila. Veze s domovinašima donijele su Tresiću nove uredničke poslove i još veću prisutnost u političkoj javnosti. Budući da većina domovinaških prvaka nije živjela u Zagrebu, Tresić je preuzeo vodeću riječ u glavnom domovinaškom glasilu. No njegov udio u

¹³² RO ATP, kut. 2, II. dio – Politički dopisi, Klub Stranke prava dru. A. Tresiću Pavičić, Zagreb, 20. VII. 1901. Na dnu dopisa Pavičić je olovkom nadopisao »licimjeri«.

Hrvatskoj ocrtavala je više besplodna polemika s frankovcima nego izražavanje trajnijih političkih programa. Tresić je tom prilikom počeo isticati antisemitske stavove. Njegov antisemitizam valja promatrati u kontekstu osobnog obračunavanja s političkim protivnikom, pri čemu se nastojalo iskoristiti židovsko porijeklo vođe ČSP-a. Istodobno, Tresić je u novom stranačkom okruženju sve više izražavao slavenofilska gledišta. Nespretni i nesretni potezi u intimnom životu gotovo su ga izbacili iz zagrebačke sredine. Na taj način bio je prisiljen povratiti se dalmatinskome kraju. Pokazalo se da Tresić nije izgubio osjećaj za osebnosti svoga rodnog podneblja. Štoviše, upravo je tamo doživio svoje značajne političke uspjehe. Tresić je nakon odlaska iz Zagreba započeo s novom stranicom u svome političkom životu. Na poziv F. Supila on mijenja sredinu. Glavno utočište za objavu novinskih članaka postaje mu riječki *Novi List*, a svoju reafirmaciju doživljava pod okriljem »novoga kursa«. Izbori za zastupnika u Dalmatinskom saboru (1904.) i bečkom Carevinskom vijeću (1907.) opravdavaju su njegova tadašnja usmjerenja. Sve više počeo se okretati idejama jugoslavenstva. Ipak, kasniji slijed razvoja, koji je uključivao i povratak starčevićanskim korijenima, samo potvrđuje njegovu permanentnu potragu za političkim rješenjima koja nikada nije u potpunosti dohvatio.

SUMMARY

ANTE TRESIĆ PAVIČIĆ AND HIS EARLY EXPERIENCES AS A MEMBER OF PARTY OF RIGHT

The author analyses the early period in the life of a known Croatian author and politician Ante Tresić Pavičić (1867-1949). Historiography knows little about Tresić's political development and lining up with the Party of Right movement which at the turn of the centuries was affected by the process of deep structural changes. After disunion of the united Party of Right Tresić joined the more radical Pure Party of Right. His decision was crucially influenced by the fact that Ante Starčević - »father of the country« - formally supported formation of that party. At that time Tresić was the editor of literary-political paper *Novi Viek* which, first of all, criticized the members of the »progressive youth« from the point of view of preserving the values of Croatian tradition and political heritage of Party of Right. At the same time, Tresić often expressed in this paper his personal political opinions, which disagreed from the policy of Pure Party of Right. Political disagreement and the lack of financial means for Tresić's paper ended with a break and his going over to the other wing of Party of Right. In the new milieu Tresić developed Slavophilic views, and in his polemics with Josip Frank, the leader of Pure Party of Right and christianized Jew, he expressed antisemitic attitudes. His antisemitism should be considered in the context of his personal reckoning with the opponent and making use of his origin. After an intimate and tragic scandal Tresić left Zagreb and took a direction which was to denote a new period in his political life. That period was characterized by his active struggle for building Yugoslav state and nation on the residues of the Habsburg Monarchy.